

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Sakarya University Faculty of Theology

ISSN: 2146-9806 | e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 25, Sayı/Issue: 47, Yıl/Year: 2023 (Haziran/June)

**Erken Döneme Tarihlenen Katta Langar Mushafı'nın Mushaf İlimleri
Bakımından İncelenmesi**

*An Examination of Katta Langar Mushaf Dated to the Early Period in Terms of
Mushaf Sciences*

Şeyma Genan

Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tefsir Ana Bilim Dalı
– Ph.D. Candidate, Marmara University, Institute of Social Sciences, Department of Tafsir.

seymagenan@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6135-1045>

Betül Genan

Arş. Gör., İstanbul Medeniyet Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Kıraat İlmî Ana
Bilim Dalı – Res. Asst., İstanbul Medeniyet University, Faculty of Islamic Sciences,
Department of Qirā'ât.

betulgenan@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6780-4332>

Elif Behnan Bozdoğan

Arş. Gör., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı –
Res. Asst., İstanbul 29 Mayıs University, Faculty of Theology, Department of Tafsir.

elifbehnan@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7759-6485>

Nevrin Nur Aslan

Öğr. Gör., Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat
İlmî Ana Bilim Dalı – Lecturer, Kocaeli University, Faculty of Theology, Depart-
ment of Reading Qur'an and Qirā'ât.

nevrinnuraslan@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2406-3594>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 24/02/2023

Kabul Tarihi/Date Accepted: 30/05/2023

Yayın Tarihi/Date Published: 15/06/2023

Atıf/Citation: Genan, Şeyma vd. "Erken Döneme Tarihlenen Katta Langar Mushafı'nın Mushaf İlimleri Bakımından İncelenmesi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/47 (2023), 55-88. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.1256145>.

İntihal: Bu makale, *iThenticate* yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by *iThenticate* and no plagiarism detected.

Copyright © Published by Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Sakarya University Faculty of Theology, Sakarya/Turkey.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial No Derivatives 4.0 International License.

Öz

Bu makale Hz. Osman'a nisbetiyle şöhret bulan Katta Langar Kur'an yazmasını kodikoloji, imla, kıraat, zabt, ayet sayımı ('addü'l-ây) gibi mushaf ilimleri açısından ele alır. Özbekistan'daki Katta Langar köyüne atıfla bu isimle anılan ve parçaları dağınık halde bulunan mushafın Özbekistan Müslümanları İdaresi'nde korunan on iki yaprağı bu araştırmanın sınırlarını teşkil eder. Araştırma, mushaf tarihi kaynaklarının bilgi vermediği konularda erken döneme ilişkin bilgilere yazma üzerinden ulaşmayı, yanı sıra kaynaklardaki teorik bilgilerin pratikteki yansımaları tespit etmeyi amaçlar. Yöntemsel olarak Katta Langar yapraklarındaki kelimeler tek tek yazılarak veri tabanı oluşturulmuştur. Mushaf ilimlerine göre kategorize edilen kelimeler literatürdeki bilgiler ve neşredilen bazı kadim mushaflar ile mukayese edilmiştir. Bu mukayese sonucunda yazmanın kıraat, ayet sayısı gibi özellikleri dikkate alındığında Osman Mushafları arasında Basra Mushafı ile gösterdiği uyumun ağır bastığı görülmüştür. Buna ilaveten Katta Langar yazmasının, mushaf ilimleri literatüründeki imla verileri ile örtüşmediği yerlerde Hz. Osman'a nisbet edilen kadim mushaflardan Kahire el-Meşhedü'l-Hüseynî ile büyük oranda paralellik arz ettiği tespit edilmiştir. Katta Langar yaprakları üzerine yürütülen bu araştırmanın, literatürdeki bilgiler ile uygulamanın ne kadar örtüştüğünü ortaya çıkarmak bakımından mushaf tarihine ışık tutması ve mushaf araştırmalarına katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, El yazması, Katta Langar Mushafı, İmla, Zabt, 'Addü'l-ây.

Abstract

This article deals with the Katta Langar manuscript, which is known as one of the earliest Qur'ān copies attributed to III. Caliph Uthman. The study consists of an introduction, a conclusion and two sections. The introduction section begins with the information that the Katta Langar Mushaf which is called by this name relative to the Katta Langar village of Uzbekistan, is in the library of the Tashkent Uzbekistan Muslims Administration. Only ninety-seven pages of the mushaf, which was lost for a period, have survived. Since twelve of these leaves appear again in Katta Langar, they are meant as the Katta Langar manuscripts. Therefore, this article not only aims to examine in detail all the extant leaves of the mushaf but also the twelve leaves, which are known today as the Katta Langar manuscripts.

Although the research done so far has made it clear that this mushaf is not one of the copies of Uthman, the mushaf has been the subject of many studies. The first of the studies on the Katta Langar Mushaf was published by M.E. Masson, while the most detailed work belongs to Efim Rezvan. Existing studies on the mushaf are methodologically either a publication or a catalogue study. In this study, the Katta Langar copy was compared with the sources of the mushaf literature and discussed more comprehensively.

The first part of the article describes the historical adventure of Katta Langar leaves. The history is processed through two different narratives. As it is understood from both stories, a lot of struggles were fought for the protection of the mushaf against Russia's occupation policy and the negative attitude of the Uzbek Communist Party towards Islamic folk beliefs, but it was not possible to preserve the mushaf as a whole.

In the second part, the copy is examined in detail in terms of codicology and mushaf sciences such as orthography, qirā'āt, dabt and verse counting. Some assessments of Efim Rezvan are included under the title of codicology. The mushaf is inscribed on a quality deerskin parchment and is generally in good condition, although a few of its leaves are severely frayed. The font is late Hijazi. The Katta Langar Manuscripts, which are the subject of our research, were also subjected to carbon testing by Oxford University, and according to the result, the manuscripts were dated to the years 595-855 with a 95% probability. There are some interventions on the Langar leaves, which are understood to be done later.

Other titles of the study are about mushaf sciences. A database was created by writing the words in Katta Langar leaves into the Microsoft Excel program, and the words categorized according to mushaf sciences were compared with the information in the literature and some ancient masāhif published. The following information about the spelling of the mushaf stands out: The words with a long vowel (alif) in the orthographic sources are generally written with omission (hadif) in the Katta Langar Mushaf. In fact, it is noteworthy that 111 words that are not written with hadif in the sources are written with hadif. Regarding the imla features in Katta Langar

manuscripts, it is seen that the orthography generally reflects the orthographic data in the mushaf literature. However, in places where the Katta Langar manuscript does not coincide with the mushaf literature, it has been determined that it has unity with the Cairo el-Maṣḥadu'l-Huseyni and Topkapı Qur'ân manuscripts, which are among the ancient masâhif attributed to Caliph Uthman. Katta Langar leaves include four of the words that are reported to be different among Uthman masâhif. However, considering these data alone, it is not possible to talk about the exact overlap of the leaves with any city mushaf. When it comes to the determination of the preferred qirā'ât based on the diacritical marks in Katta Langar leaves, it is seen that the qirā'ât is compatible with ten canonical (sahih) qirā'âts.

Dabt features of the Katta Langar copy draw attention. Although the i'cām points that separate similar letters from each other are placed regularly, they are neglected in some places. There are two different forms at the i'cām points, one linear and the other circular. It is thought that irregular circular points were added later and the punctuation process continued at different times. Another difference in the i'cām is seen in the punctuation of the letter qaf (ق). The dabt system applied for the letter qaf in the Katta Langar leaves shows unity with the Cairo al-Maṣḥadu'l-Huseyni Mushaf and the Topkapı Mushaf. Moreover, additional alifs are seen in the manuscripts. It is obvious that these red alifs were added to the text by another hand, probably to make it easier to read.

In the article, there is the title of verse counting after the dabt part. This title is discussed within the framework of the verses of the Surat al-Nisā, al-Māi'da and al-An'ām, which are available in the twelve-leaf copy. It is understood that the signs of the end of the verse in the Katta Langar leaves were placed in the process after the inscription of the copy. It is seen that it overlaps with Damascus and Basra in six of the seven places, which are subject to mushaf differences regarding the verse stops. In this case, it is highly probable that the copy is one of the masâhif of Damascus and Basra. When this information is taken into consideration with the imla and qirā'ât differences between the masâhif, the possibility that its belonging to Basra gains strength.

The last title of the second part is devoted to the ornaments in the mushaf. The Katta Langar copy is quite plain in terms of decoration. Ta'shir stations, which are placed every ten verses, are indicated by black circles with red fillings. It is possible to say that the decoration of the beginning of the sura was added later, and only a space was left before. It is expected that this research carried out on Katta Langar leaves will shed light on the mushaf history in terms of revealing how the information in the literature and the case in the earliest manuscripts overlaps.

Keywords: Qirā'ât, Manuscripts, Katta Langar Mushaf, Imla, Dabt, Verse counting.

Giriş*

Katta Langar el yazması, sayfaları dağınık halde farklı yerlerde bulunan erken dönem Kur'an nüshalarından biridir. Orta Asya Müslümanları arasında mushafın Hz. Osman'a ait olduğu kabulü hakimdir.¹ Bu kabule delil olarak el-Bakara 2/137'de geçen *feseyekfikehumullah* (فسيكفيكهم الله) ifadesinin üzerindeki kan lekesi gösterilmektedir (bk. Şekil 1). Bu iddianın sebebi ise Hz. Osman'ın

* Bu makaleye konu olan Katta Langar Mushafı'nın iki yaprağı Paris'te bulunan Louvre Müzesi'nde 23 Kasım 2022-6 Mart 2023 tarihleri arasında *Splendeurs Des Oasis D'ouzbekistan* isimli sergide müşahedeye açılmıştır. Bu serginin mushaf araştırmacılarının yoğun ilgisine mazhar olması bizzat gidip görmemizde ve akabinde bu makaleyi kaleme almamızda etkili olmuştur. Araştırma sırasında Özbek dilindeki tercümede yardımlarını esirgemeyen Memleket Settarova'ya ve Katta Langar Mushafı'nın dijital görüntülerine erişmemizi sağlayan İsam Kütüphanesi'ne teşekkür ederiz.

1 Efim Rezvan, *The Qur'an of Uthman (St. Petersburg, Katta-Langar, Bukhara, Tashkent)* (St. Petersburg: Russian Academy of Sciences, 2004), 1/32.

Kur'an-ı Kerim okurken şehit edildiği esnada kanının söz konusu ayetin üzerine damladığı yönündeki rivayetlerdir.² Anlaşılan o ki mushafın Hz. Osman'a atfedilmesi, dağılıp kaybolmasından çok önceleri başlamış, bu iddia son dönemlere kadar da muhafaza edilmiştir. Katta Langar Mushafı, Hz. Osman'a atfı ile Orta Asya sınırlarını da aşarak uluslararası bir yankı uyandırmıştır.³

Mushaf, parçalar halinde farklı yerlere dağılmadan önce korunduğu Özbekistan'ın Kaşkaderya bölgesindeki Katta Langar köyüne atıf ile Katta Langar Mushafı olarak anılmıştır. Ancak yeniden keşfedilinceye kadar izi kaybedilen mushafın günümüze ulaşan doksan yedi yaprağı arasından sadece on ikisi tekrar Katta Langar'da ortaya çıkmıştır. Günümüzde Katta Langar Mushafı olarak tanınan söz konusu on iki yapraktır. Bu on iki yapraklık kısım 2000'li yıllarda Katta Langar Köyü'nden alınarak Taşkent'te bulunan Özbekistan Müslümanları İdaresi'ne ait kütüphaneye taşınmış, köyde ise orijinal nüsha yerine tıpkıbasım nüsha bırakılmıştır.⁴ Bu araştırmanın konusunu Katta Langar Mushafı ismiyle ün kazanmış olan on iki yaprak oluşturmaktadır.

- 2 Bu konuda aktarılan rivayete göre Hz. Osman şehit edilirken kanı, kucağında açık olan mushaftaki "مُسَيِّفِيكُمُ اللَّهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ" (el-Bakara 2/137) ayetinin üzerine damlamıştır. bk. Ebû Zeyd Ömer İbn Şebbe, *Kitâbu ahbârî'l-Medîneti'n-Nebevî*, thk. Abdullah b. Muhammed ed-Duveş (b.y.: Dâru'l-'Aliyyân, ts.), 4/144.
- 3 Dr. Tayyar Altıkulaç söz konusu mushaf hakkında "sondaj usulüyle yapılan sınırlı inceleme" olarak tarif ettiği çalışmasında, mushafın Hz. Osman Mushafı'ndan biri olmadığını ifade etmiştir. Detaylı okuma için bk. Tayyar Altıkulaç, *Günümüze Ulaşan Mesâhif-i Kadîme: İlk Mushafın Üzerine Bir İnceleme* (İstanbul: IRCICA, 2015), 267-268.
- 4 Bunun dışında mushafa ait olduğu tespit edilen seksen bir yaprak E20 arşiv numarası ile Rusya'nın St. Petersburg şehrinde bulunan Rusya Bilimler Akademisi'ne bağlı Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nde (Institute of Oriental Studies of RAS); bir yaprak 11604 arşiv numarası ile Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te bulunan Özbekistan Bilimler Akademisi'ne bağlı Ebu Reyhan el-Biruni Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nde (O'zbekiston Fanlar akademiyasi Ebu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik Instituti); iki yaprak Özbekistan'ın Buhara şehrinde bulunan İbn Sina Kütüphanesi'nde (Abu Ali Ibn Sino nomidagi Buxoro viloyat universal ilmiy kutubxonasi); bir yaprak 40-A arşiv numarasıyla Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te bulunan Özbekistan Müslümanları İdaresi Kütüphanesi'nde (O'zbekiston Musulmonlari Idorasi) muhafaza edilmektedir. bk. Saidrahmat Saidahmatovich Ikramov, "O'zbekiston Musulmonlari Idorasi Kutubxonasida Saqlanayotgan Qo'lyozma Va Toshbosma Asarlar [Özbekistan Müslümanları İdaresi Kütüphanesi'nde Saklanan El Yazması ve Taş Baskısı Eserler]", *Proceedings of the International Workshop: Manuscript Funds of Uzbekistan: Preservation, Cataloguing and Personnel Training, June 2019, Samarkand*, ed. Halit Eren - Shovosil Ziyodov, Sources and Studies on the History of Islamic Civilisation Series, no. 46 (İstanbul: IRCICA, 2020), 109; Mine Demirbilek, "Özbekistan'da Bulunan Yazma Eser Kütüphaneleri Üzerine Bazı Notlar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 63/2 (2022), 9 (24. DİPnot); Diloram İbrahimova, *O'zbekiston: Katta Langar – Kadim Kur'on İzidan* [Özbekistan: Katta Langar – Kadim Kur'an'ın İzinde] (Film, 2019), 31:31-31:48; Islamic Awareness, "The 'Qur'ân Of 'Uthmân' At St. Petersburg (Russia), Katta Langar, Bukhârâ And Tashkent (Uzbekistan), From 2nd Century Hijra" (Erişim 26 Ocak 2023).

Şekil 1: Katta Langar Mushafı'ndaki Hz. Osman'ın Kanının Damladığı Söylenen Sayfa

Katta Langar Mushafı üzerine pek çok çalışma⁵ yapılmıştır. Akademik olarak mushaftan ilk söz eden kişi tespit edilebildiği kadarıyla Orta Asya tarihçisi Mikhail Evgenievich Masson (ö. 1986) olmuştur. Masson 1966 yılında Rusça yazdığı makalesinde⁶ bu mushafın Hz. Osman nüshalarından biri olduğunu belirtmiş ve buna kanıt olarak *feseyekfikehumullah* (el-Bakara 2/137) ayetindeki kan lekesini göstermiştir.⁷ Mushaf üzerine araştırma yürütmüş bir başka isim Bakhtiyar Babajanov'dur. 1983 yılında mushafa ait altmış üç varağı fotoğraflayan Babajanov, 1991 yılında da mushaf üzerine bir makale yazmıştır.⁸ Katta Langar Mushafı üzerine yapılan araştırmaları Aftandil Erkinov'un kaleme aldığı mushaf hakkında ayrıntılı bilgi içeren bir yazı izlemiştir. Katta Langar Mushafı'nın kodikolojik özellikleri hakkında da bilgi veren Erkinov, mushafın onuncu ya da daha geriye giderek sekizinci asra tarihlendirilmesinin mümkün olduğunu ifade etmiş, yine bir öngöründe bulunarak mushafın kaybolan kısımlarında vakıf kaydının bulunduğunu öne sürmüştür.⁹ Özbekistan'da bulunan Arapça yazmalar üzerine 1999 yılında bilgilendirme yazısı kaleme alan Ashirbek Muminov da Katta Langar Türbesi'nde muhafaza edilen Katta Langar yaprakları hakkında detaylı açıklamalarda bulunmuş, ayrıca Biruni Kütüphanesi'nde bulunan bir Kur'an yaprağının daha bu mushafla ilişkili olduğunu ortaya koymuştur.¹⁰ Shodmon Vahidov ise 2002 yılında yayınladığı makalesinde bu mushaf hakkında bilgiye yer vermektedir.¹¹

5 Burada Katta Langar Mushafı üzerine gerçekleştirilen çalışmaların çoğu Efim Rezvan'ın *The Qur'an of Uthman* adlı eserinde gösterilmektedir. bk. Rezvan, *The Qur'an of Uthman*, 1/30-31.

6 Michail Evgenievich Masson, "Katta Liangar v oblasti srednevekovogo Keshu [Ortaçağ Keş Bölgesinde Latta Langar]", *Arkheologiya Sredney Azii (Taşkent Devlet Üniversitesi)* 7 (1966), 66-105 akt. Rezvan, *The Qur'an of Uthman*, 1/30.

7 Rezvan, *The Qur'an of Uthman*, 1/30.

8 Bakhtiyar Babajanov, "Epigraficheskie pamiatniki musul'man-skikh mazarıv kak istochnik po istorii Sufizma (na primere mazarov Astana-Ata i Katta Kangar) [Tasavvuf Tarihine Bir Kaynak Olarak Müslüman Mezarlarının Epigrafik Anıtları (Astana-Ata ve Katta Kangar Mezarları Örneğinde)]", *Iz istorii Sufizma: istochniki i sotsial'naia praktika* (1991), 89-97; Rezvan, *The Qur'an of Uthman*, 1/30.

9 Aftandil Erkinov, "Les manuscrits du Khamsa de 'Ali Shir Nawa'i et la vie culturelle du khatat de Boukhara sous les Mangits", *Cahiers d'Asie Centrale* 5-6 (1998), 180; Rezvan, *The Qur'an of Uthman*, 1/31.

10 Ashirbek Muminov, "Fonds nationaux et collections privees de manuscrits en ecriture arabe de l'Ouzbekistan", *Cahiers d'Asie Centrale* 7 (1999), 33; Rezvan, *The Qur'an of Uthman*, 1/31.

11 Shodmon Vahidov, "The History of the 'Ishqiyya Brotherhood's Sacred Relics. II: the Katta Langar Qur'ans (New Fragments)", *Manuscripta Orientalia* 8/3 (Eylül 2002), 34-41.

Katta Langar Mushafı hakkında geniş çapta araştırmalar yapan Efim Rezvan'dan özellikle söz etmek yerinde olacaktır. Rezvan, bu konudaki ilk makalesini 1998 yılında kaleme almıştır. Doğu el yazmalarına yönelik uluslararası yayın yapan *Manuscripta Orientalia* dergisinde yayınladığı makalesini¹² yine aynı dergide neşredilen diğer makaleleri¹³ izlemiştir.¹⁴ Rezvan, *Manuscripta Orientalia*'daki 1996-1999 seneleri arasında kaleme aldığı bu yazı dizisini daha sonra *The Qur'ān and Its World* ismi ile kitap haline getirmiştir.¹⁵ Rezvan'ın, mushafın St. Petersburg'daki nüshası üzerindeki çalışmaları devam ederken, 1999 yılında François Déroche tarafından mushafın Özbekistan'daki Katta Langar Köyü'nde bulunan yaprakları üzerine bir makale¹⁶ yayınlanmıştır. Nihayet 2004 yılında Rezvan St. Petersburg, Taşkent, Buhara ve Katta Langar'da muhafaza edilen tüm parçalarını bir araya getirerek mushafı *The Qur'an of 'Uthman* ismi ile neşretmiştir.¹⁷ Türkiye'de ise mushaf araştırmalarına önemli katkılar sunmuş Tayyar Altıkulaç, Katta Langar yapraklarının da içinde bulunduğu söz konusu mushafa dair değerlendirmelerini 2015 yılında "St. Petersburg Mushafı" başlığı altında *Günümüze Ulaşan Mesâhif-i Kadîme* başlıklı kitabında yayınlamıştır.¹⁸

Bu yayınlar ile büyük çapta tanınırlık kazanan Katta Langar Mushafı hakkındaki araştırmalar son dönemlerde de devam etmektedir. Bunlardan biri Saidrahmat Saidahmatovich İkrarov'un Özbekistan Müslümanları İdaresi Kütüphanesi'nde bulunan el yazma ve taş baskılarını konu alan makalesidir.¹⁹ 2020 yılında IRCICA tarafından basımı üstlenilen ve Özbekistan'daki el yazmalarını konu alan kitabın bir bölümü olarak yer alan bu makalede İkrarov, Katta Langar Mushafı'nın fiziksel özellikleri ve hali hazırda bulunduğu kütüphaneler hakkında kısaca bilgi vermiştir.²⁰ Son olarak Mine Demirbilek

12 Efim Rezvan, "The Qur'ān and Its World: VI. Emergence of the Canon: the Struggle for Uniformity", *Manuscripta Orientalia* 4/2 (1998), 13-54.

13 Efim Rezvan, "Yet Another 'Uthmanic Qur'ān (on the History of Manuscript E20 from the St. Petersburg Branch of the Institute of Oriental Studies)", *Manuscripta Orientalia* 6/1 (Mart 2000), 49-68; Efim Rezvan, "On the Dating of an 'Uthmanic Qur'ān from St. Petersburg", *Manuscripta Orientalia* 6/3 (Eylül 2000), 19-22.

14 Efim Rezvan, "New folios from 'Uthmānic Qur'ān' I: (Library of Administration for Muslim Affairs of the Republic of Uzbekistan)", *Manuscripta Orientalia* 10/1 (Mart 2004), 37 (I. dipnot).

15 Efim Rezvan, *The Qur'ān and Its World: Manuscripta Orientalia* (St. Petersburg: Kunstkamera Muzej Antropologii i Etnografii Im. Petra Velikogo Rossijskoj Akademii Nauk, 2012).

16 François Déroche, "Note sur les fragments coraniques anciens de Katta Langar (Ouzbékistan)", *Cahiers d'Asie centrale 7: Patrimoine manuscrit et vie intellectuelle de l'Asie centrale islamique*, ed. Aşirbek Müminov (Aix-en-Provence: Éd. ÉDISUD, 1999), 65-73.

17 Rezvan, *The Qur'ān of Uthman*, 1/19, 21, 27, 32.

18 Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, 265-269.

19 İkrarov, "O'zbekiston Musulmonlari İdorasi", 107-111.

20 İkrarov, "O'zbekiston Musulmonlari İdorasi", 109.

2022 yılında yayınladığı Özbekistan'da bulunan yazma eser kütüphaneleri konulu araştırma notunda Katta Langar Mushafı'ndan kısaca bahsetmiştir.²¹

Buraya kadar bahsedilen çalışmaların²² yöntemsel olarak iki kategoride şekillendiği görülmektedir. Bunlardan ilki, daha çok mushaf hakkında genel bilgiler içeren katalog tarzı çalışmalardır. Bu tip çalışmalarda mushafın kodikoloji, sanat özellikleri ve muhafaza edildiği kütüphanelere dair bilgiler aktarılmıştır. Dolayısıyla bu katalog çalışmaları yapısı gereği daha sınırlı bilgiler içermekte, detaylı mushaf incelemesine yer vermemektedir. İkincisi ise Efim Rezvan tarafından yapılan neşir çalışmasıdır. Bu çalışma, kanaatimizce iki yönden eleştiriye açıktır. Birincisi, yazarın paradigması ve bu paradigmadan yola çıkarak vardığı sonuçlardır. Söz gelimi Rezvan, yaptığı neşir çalışmasının mukaddimesinde istinsah öncesi Kur'an nüshalarının yok oluş macerasının Hz. Osman zamanında değil, sekizinci asrın dokuzuncu asra bağlandığı zaman diliminde gerçekleştiği iddiasında bulunmuştur. Buna ilaveten, okunması terkedilmiş kıraatleri içeren nüshaların toplum tarafından yüzyıllar boyunca korunduğunu savunmuştur. Buna dayalı olarak Katta Langar Mushafı'nın da benzer bir süreçten geçtiğini, dolayısıyla Hz. Osman öncesi döneme dair veriler sunduğu tezini ileri sürmüştür.²³ Rezvan'ın çalışmasının eleştiriye açık olan diğer bir yönü ise mushafın bir bütün olarak ele alınmadan genel sonuçlara varılmış olmasıdır. Diğer taraftan, mushaftan elde edilen veriler diğer kadim mushaflar ve mushaf literatüründeki kaynaklar ile mukayese edilmemiş ve bu açıdan değerlendirmeye tabi tutulmamıştır.

Katta Langar Mushafı'nı konu edinen bu araştırma, bugün Katta Langar Mushafı olarak bilinen on iki yaprağın mushaf ilimleri açısından detaylı incelemesini hedeflemektedir. Nitekim erken dönemlere dayandığı düşünülen diğer yazma mushaflarda olduğu gibi Katta Langar Mushafı da mushaf tarihi ve mushaf ilimleri konusunda veri sunması bakımından önem arz etmektedir. Böylece yazmanın ilgili literatüre hangi açılardan katkı sunacağı tespit edilecektir. Makalenin ilk bölümünde Katta Langar yapraklarının tarihi se rencamı ele alınacak, ikinci bölümde ise imla, kıraat, zabt, 'addü'l-ây gibi

21 Demirbilek, "Özbekistan'da Bulunan Yazma Eser Kütüphaneleri Üzerine Bazı Notlar", 1082-1083.

22 Katta Langar Mushafı, yine Özbekistan'da bulunan ve Hz. Osman'a nisbeti ile meşhur olan Semerkand Mushafı ile karıştırılabilmektedir. Semerkand Mushafı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Arthur Jeffery - I Mendelsohn, "The Orthography of the Samarqand Qur'an Codex", *Journal of the American Oriental Society* 62/2 (Eylül 1942), 175-195; Lusiyan İppolitoviç Klimoviç, *Kuran Turalı Kitap*, çev. Orınbay Oralbekof (Almatı: Kazakistan Baspası, 1990), 70-71. Semerkant Mushafı'nın Taşkent Mushafı olarak isimlendirildiği ve mushafa dair tarihi bilgi ve incelemeler içeren yayın için ayrıca bk. Tayyar Altıkulaç, *Günümüze Ulaşan Mesâhif-i Kadîme İlk Mushaflar Üzerine Bir İnceleme* (İstanbul: İslam, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi (IRCICA), 2015), 178-195.

23 Rezvan, *The Qur'an of Uthman*, 1/70.

mushaf ilimleri açısından bu yapıklar detaylı olarak incelemeye konu edilecektir.

1. Katta Langar Mushafı'nın Tarihi Serencamı

Katta Langar'da bulunan on iki yapraklık el yazmasının incelemesine geçmeden evvel mushafın nisbet edildiği bölge ve iz sürülebildiği kadarıyla yapıkları dağılmadan önceki tarihi hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Sözlük anlamı açısından "büyük mezar" veya "büyük türbe" olarak tanımlanabilecek²⁴ Katta Langar, Işkiyye (Aşkiyye) tarikatına ait bir türbe ve bir camiden müteşekkil büyük bir merkeze ev sahipliği yapmaktadır. Yapımına altı asrı aşkın bir süre önce başladığı sanılan bu kompleksin önemi, bölgede Hz. Osman'a nisbet edilen bir mushafın korunduğu merkez olmasıdır.²⁵

Mushafın ilk kez yazıldıktan sonra tekrar keşfedilmesi iki farklı coğrafya üzerinden anlatılmaktadır. Mushafa dair ilk anlatı Işkiyye tarikatının şeyhlerinin emaneti olmasıdır. Bu anlatıya göre Işkî tarikatının şeyhi, Hz. Osman zamanında istinsah edildiği düşünülen bir mushaf ve beraberinde Hz. Peygamber'e ait olduğu söylenen bir hırkayla Orta Asya'ya hicret etmiştir. Işkî tarikatının mukaddes emaneti olarak yüzyıllar boyunca muhafaza edildiği sanılan bu mushaf ve hırkanın izine tekrar on beşinci yüzyılda Maverâünnehir'de bulunan Semerkant'ın kuzeybatısındaki Astana-Ata Tekke'sinde rastlanmıştır. Tekkenin 1472 yılında büyük kolera salgınına esir olması sebebiyle cemaat buradan ayrılarak Kaşkaderya vadisindeki Katta Langar'ı yurt edinmiştir. Bu göç sonucunda kafilenin beraberindeki mushaf ve hırka, Astana-Ata Tekke'sinden alınarak Katta Langar Camii'ne yerleştirilmiştir.²⁶ Katta Langar halkının ifade ettiğine göre caminin içinde muhafaza edilen mushaf ve hırka için Buhara Emiri Muzaffer Han'ın emriyle bir sandık yaptırılmıştır. Mushaf bir sonraki durağına seyahat edinceye kadar bu sandıkta muhafaza edilmiştir.²⁷

Mushafın akibetini 1930'lı yıllarda Rusya Bolşeviklerinin Türkistan topraklarına yönelik işgal politikası²⁸ belirlemiştir. Bu işgal sonucu bölgeden

24 Aleksej V. Arapov, *Historical Monuments of Uzbekistan* (Tashkent: SMI-ASIA, 2017), 117; Fakhriddin Samarov, "Kashkadaryo Vohasidagi 'Katta Langar Ota' Majmuasi Tarixini Bilasizmi? [Kaşkaderya Vahasındaki 'Katta Langar Ata' Külliyesinin Tarihini Biliyor Musunuz?]", *Ütmishga Nazar (Journal of Look to The Past)* 1 (2022), 201.

25 Samarov, "Kashkadaryo Vohasidagi 'Katta Langar Ota' Majmuasi", 200-201.

26 Necdet Tosun, "Orta Asya'da Tasavvuf", *Orta Asya'da İslam: Temsilden Fobiye*, ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı (Ankara-Türkistan: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2012), 1/530-531; İbrahimova, *Kadim Kur'on İzidan*, 3.26-4.00; 16:28-19:00; Uzbek Travel, "Katta Langar" (Erişim 29 Ocak 2023).

27 İbrahimova, *Kadim Kur'on İzidan*, 14:12-14:30.

28 Seyfi Yıldırım - Mirzahan Egamberdiyev, "Türkistan'ın İşgali ve Sovyetleştirilmesi Sürecinde Ermeniler ve Bölgede Yaptıkları Katliamlar", *Belleten* 85/302 (Nisan 2021), 231-232, 234; Abdullah Muhammedcanova, "Özbekistan (Tarih)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/112.

ciddi bir göç başlamış, yurtlarını bırakmak durumunda kalan halk güvenlik sebebiyle mushafı yanlarında götürememiştir. Yine de bölgeyi terk edenler, mushafın Rus işgal kuvvetleri tarafından alınmasına engel olmak istemiş, bu sebeple mushafı camiden çıkartarak yerel halktan bölgede kalmayı tercih eden güvenilir kişilere emanet etmişlerdir. Mushafın bu süreçteki serencamına bölgede yaşamakta olan yöre halkı ile yapılan röportajlar aracılığıyla ulaşılmaktadır.²⁹ Bu röportajlara göre mushaf, öncelikle köyde kendisine itimat edilen demirci ustası Abdullah Usta'ya emanet edilmiştir. Abdullah Usta mushafı korumak için elinden geleni yapmış, Rus askerleri tarafından yapılan sorgulamalarda mushafın yerini söylememesi sebebiyle insanların gözleri önünde öldürülmüştür.³⁰ Abdullah Usta'nın ve beraberinde bölge halkının dayanışma halinde elden ele dolaştırarak korumaya çalıştığı mushaf nihayet 1980'li yıllarda yöre halkının büyüklerinden Tuhta-Baba Recebov'a intikal etmiştir. Ancak 1983 yılında mushaf, Rusya Devlet Güvenlik Komitesi (KGB) subayları tarafından tehditle Recebov'un elinden alınmıştır.³¹

Bazı kaynaklar mushafı elinde bulunduran son kişi olan Recebov'daki yaprakların mushafın sadece birkaç yaprağı olduğunu ifade etmektedir. Dahası burada verilen bilgi, Abdullah Usta'dan sonra, bir yerel kahramanın daha mushafı koruma yönündeki çabasını ortaya koymaktadır. Buna göre Özbek Komünist Partisi Merkez Komitesinin ülke genelinde başlattığı kutsal emanetlere el koyma ve türbelerde kazı çalışmaları mushafın bir kez daha gün yüzüne çıkmasına vesile olmuştur. Fakat görevliler tarafından el konulmadan hemen önce Katta Langar'daki yerel bir yönetici mushafı eve götürmeyi başarmıştır. Ancak bir süre sonra KGB bölge direktörlüğünün Katta Langar'daki tüm kutsal emanetlere el koyma yönündeki emri karşısında mushafı daha fazla koruma imkânı kalmamış, böylece mushaf Müslümanların elinden çıkarak Rus idaresine intikal etmiştir. İşte yukarıda sözü geçen Katta Langar ileri gelenlerinden Recebov anlaşıldığı üzere mushafın tamamı olmasa da en azından bir kısmını kurtarabilmeyi amaçlamıştır. Mushafa el konulmadan önce mushaftan birkaç yaprak almayı başarmış olsa da sonunda elinde bulunan yapraklara da el konulmuştur.³²

1990'lı yıllara gelindiğinde halkın söylediğine göre nasıl ve kim tarafından olduğu bilinmeyen bir şekilde mushafa ait on iki yaprak Katta Langar'a geri dönmüştür.³³ Efim Rezvan'ın verdiği bilgiye göre mushafa ait bu on iki yaprağın 1993 yılında Katta Langar'a dönmesini sağlayan kişi Kaşkaderya vilayet

29 BBC televizyon kanalı Özbek yerel televizyon kanalı iş birliğinde Katta Langar Mushafı hakkında bir belgesel çekmiş, yapımcılar, mushafı korumaya çalışan halkın çocuklarına ulaşarak o yıllarda işgal altında olan bölgedeki mushafın seyrini ve akıbetini tespit etmeye çalışmıştır.

30 İbrahimova, *Kadim Kur'on İzidan*, 4:05-11:06.

31 İbrahimova, *Kadim Kur'on İzidan*, 11:48-14:10.

32 Rezvan, *The Qur'an of Uthman*, 1/31.

33 İbrahimova, *Kadim Kur'on İzidan*, 11:50-14:10.

yöneticisi T. Kadırov olmuştur.³⁴ 2000’li yıllarda ise mushaf son kez Katta Langar Camii’nden alınarak Özbekistan Müslümanları İdaresi tarafından Taşkent’e götürülmüştür.³⁵ Bu hikâye yerel halkın her türlü zorluğa göğüs gererek mushafı koruma gayretlerini ortaya koyduğu kadar mushafa ait yapıtların neden ve nasıl birden fazla bölgeye dağıldığını da bir nebze aydınlatmaktadır.

Buraya kadar verilen bilgiler Katta Langar Mushafı’nın muhtelif yerlere dağılmadan önce tam nüsha halinde bulunup bulunmadığına ya da en son hangi tarihte tam halde olduğuna dair net bir bilgi sunmamaktadır. Ne var ki mushafa el konulmasından önce olduğu anlaşılan bir tarihte, bir görgü tanığının anısı mushafın Katta Langar’da yüz kırk üç yaprak halindeki mevcudiyetini doğrulamaktadır. Nitekim Katta Langar soyundan gelen ve Şehrisabz sakinlerinden olan İşanzâde Jura-Han Asamov, 1941 yılında henüz bir çocukken söz konusu mushafa ait yüz kırk üç folyoyu gördüğünü ifade etmiştir. Asamov’un bu çocukluk hatırası dikkate alındığında bahsi geçen mushafın günümüze ulaşan yapraklardan daha fazlasının, başka yerlere dağılmadan önce, Katta Langar köyünde bulunduğu anlaşılmaktadır.³⁶

Mushafın Katta Langar’a geri dönmeyen ve büyük kısmını oluşturan yapıtlarının yeniden ortaya çıkışı ise Rus Bilimler Akademisi’nde (Institute of Oriental Studies) olmuştur. Rus Bilimler Akademisi’nde araştırmacı olan İgnatij Julianovic Kratçkovsky’nin *Among Arabic Manuscripts* isimli eserinde aktardığına göre 1936 yılında Katta Langar Mushafı’nın önemli bir kısmını elinde bulduran yaşlı bir kadın bunları satma amacıyla enstitüye gelmiştir. Enstitüde kendisini karşılayan Kratçkovsky, çok iyi korunmuş olduğunu gördüğü bu yapıtların kökenini tespit etmek üzere kadına sorular yöneltse de cevap alamamıştır. Kadın bir müddet sonra mushafa ait geri kalan yapıtları ve İslam hukukuna dair birkaç kitabı daha enstitüye getirmiştir. Kratçkovsky, kitaplardan birinin kapak sayfası üzerinde I. N. kısaltmasının yazılı olduğunu fark edince bu kitapla beraber mushaf yazmalarının Şam’ın Trablus (bugünkü Lübnan) şehrinde ikamet eden Hristiyan bir aileye mensup Irinei Georgievich Nofal’ın³⁷ (ö. 1902) kütüphanesine ait olduklarını tahmin etmiştir.³⁸ Nofal,

34 Rezvan, *The Qur’an of Uthman*, 1/31.

35 İbrahimova, *Kadim Kur’on İzidan*, 14:30-14:42.

36 Rezvan, *The Qur’an of Uthman*, 1/31.

37 Nofal, 1860’larda Rus Dış İşleri Bakanlığı’na bağlı Doğu Dilleri Enstitüsü’nde Arap Dili ve İslam Hukuku profesörü olarak ders vermek üzere davet almış, Rusya’ya yerleşerek hayatının sonuna kadar burada yaşamıştır. bk. Rezvan, *The Qur’an of Uthman*, 1/17-18.

38 İgnatij Julianovic Kratçkovsky, *Among Arabic Manuscripts: Memories of Libraries and Men*, çev. Tatiana Minorsky (Leiden: E. J. Brill, 1953), 151-153; Rezvan, *The Qur’an of Uthman*, 1/17-18. Rezvan, Katta Langar Mushafı’nın yeniden ortaya çıkış anısını içeren bu hatıratı Kratçkovsky’nin el yazmalarına dair kişisel anılarını bizzat Fransızca olarak yazdığı *Les Manuscirpts Arabes* (Among Arabic Manuscript) isimli eserine değil, yazarın yine kendisine ait olan *Izbrannye Sochineniia* (Selected Works) isimli Rusça eserine refere etmiştir.

Arapça ismiyle Selim Nevfel, değerli el yazmalarını da havi zengin bir kütüphaneye sahip olmasıyla tanınan önemli bir koleksiyonerdir. Kütüphanesi de ölümü üzerine çocukları tarafından para karşılığında tamamıyla elden çıkarılmıştır.³⁹

Kratçkovsky'nin aktardığı bu hikâye, yazıldığı coğrafya ve seyahat ettiği rotası belirsiz olan Katta Langar Mushafı'nın Özbekistan'dan çıktktan sonraki seyrine ışık tutmaktadır. Her ne kadar Efim Rezvan, bu mushaf yapraklarının Nofal'ın kütüphanesine ait olduğu tespiti üzerinden mushafın Şam kökenli olup Rusya'ya Nofal eşliğinde seyahat ettiği yönünde bir düşünceye gitmiş olsa da sonradan ortaya çıkan gelişmeler Rezvan'ı bu teoride revizyon yapmak zorunda bırakmıştır. Nitekim Rezvan bu mushaf hakkında bir makale yazdıktan kısa bir süre sonra Fransız araştırmacı François Déroche kendisine, bir süre önce Katta Langar'da keşfettiği ve St. Petersburg Nüshası ile aynı mushafa ait olduklarını düşündüğü⁴⁰ on iki yapraklık yazmanın kopya basımlarını göndermiştir.⁴¹ Déroche'dan gelen bu bilgi Rezvan'ın mushafın seyahat rotası hakkındaki teorisini değiştirmiştir. Çünkü mushafa ait bazı sayfaların Özbekistan'da bulunuşu, mushafın yine Şam kökenli olmasını muhtemel kılarsa da St. Petersburg'a Orta Asya üzerinden ulaştığı fikrini ortaya çıkarmıştır.⁴² Diğer yandan Rezvan, mushaftaki bezemeler ile benzerlik gösteren erken döneme ait bir halı motifi üzerinden rotayla ilgili bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Rezvan'ın halıdaki motifleri inceleyen uzmanlardan edindiği bilgiye göre bölgeden bölgeye intikal eden ve her bir bölgede üzerine yöresel motifler eklenen halıda Medine, İran, Afganistan ve Özbekistan desenleri tespit edilmiştir. Rezvan halıdaki motiflerle benzerlik gösteren

39 Kratçkovsky, *Among Arabic Manuscripts*, 153-154; Rezvan, *The Qur'an of Uthman*, 1/18. Kratçkovsky seneler sonra Kur'an yapraklarını satmaya gelen kadının Nofal'ın torunu olduğunu bizzat öğrendiğini ifade etmiştir. bk. Kratçkovsky, *Among Arabic Manuscripts*, 154-155. Bunun gibi Doğu şehirlerindeki binlerce değerli el yazması özellikle Batı kütüphanelerinin envanterine katılmak üzere satın alınarak farklı coğrafyalara götürülmüştür. Bu konuda detaylı bilgi için bk. Zamyâ' Muhammed Abbas, "Devru'r-rehâleti ve'l-müştârikiine ve'd-diplomasiyyin fi sirkati'l-mahtûtât mine'l-vatani'l-Arabiyy", *el-Mecelletü't-Dirâsâti't-Târîhiyye ve'l-Hadâriyye* 1/1 (2009).

40 Déroche, "Note sur les fragments coraniques anciens de Katta Langar (Ouzbékistan)", 68. Déroche'u bu görüşe sevkeden en önemli delil bu iki ayrı nüshadaki sayfaların birbirini takip etmesidir. Nitekim St. Petersburg Nüshasındaki 9v (yeni numaralandırmaya göre 8a) numaralı sayfa Nisâ Sûresi 136. ayetindeki "نزل من" ibaresi ile sonlanırken Katta Langar Nüshasındaki 2r numaralı sayfa aynı ayetin kaldığı yerden devamı olan "نزل" kelimesi ile başlamaktadır; yine Katta Langar Nüshasındaki 13v numaralı sayfa En'âm Sûresi 82 ayeti "الذين آمنوا" ibaresi ile biterken St. Petersburg Nüshasındaki 10r (yeni numaralandırmaya göre 58b) numaralı sayfa aynı ayetin devamı olan "و لم يلبسوا" lafzı ile başlamaktadır.

41 Rezvan, *The Qur'an of Uthman*, 1/19.

42 Rezvan, *The Qur'an of Uthman*, 1/19.

mushafın da Medine menşeli olup İran, Afganistan ve son olarak Özbekistan rotasını izlemiş olabileceği yorumunu yapmıştır.⁴³

2. Katta Langar Mushafı'nın Mushaf İlimleri Bakımından Değerlendirilmesi

2.1. Kodikoloji

Bu bölümdeki kodikolojik değerlendirmeler Katta Langar yaprakları ile sınırlıdır.⁴⁴ Uzmanların değerlendirmesine göre mushaf, geyik derisinden özenli ve yüksek kaliteli parşömenler üzerine yazılmıştır.⁴⁵ Yaprakların birkaçında ciddi derecede yıpranmalar ve kopmalar olsa bile, genel olarak iyi durumdadır.⁴⁶ Katta Langar yazmasının ebatı 52,5x34 cm olarak ölçülmüştür.⁴⁷ Yapraklar hali hazırda dikkatsiz ve özensiz bir biçimde kurşun kalemle numaralandırılmıştır ve mushaf tertibine uygun bir biçimde sıralanmamıştır. Yapraklarda 23-26 arası satır sayısı mevcuttur. Mushafın imlası kahverengi mürekkep ile yazılmıştır. Sûreleri birbirinden ayıran süslemeler için kırmızı ve yeşil mürekkep kullanılmıştır.⁴⁸ Yazı tipinin ise geç hicazî olduğunu söylemek mümkündür.⁴⁹ Nüsha, Oxford Üniversitesi tarafından karbon testine tabi tutulmuş, çıkan sonuca göre %95 olasılıkla miladi 595-855 yılları ile tarihlendirilmiştir.⁵⁰

Katta Langar yaprakları üzerinde sonradan olduğu anlaşılan bazı müdahaleler görülmektedir. Bunlardan biri tükenmez kalem ile yapılan bazı eklemelerdir. Nitekim Nisâ Sûresi 136. ayetteki “قبل” ifadesi ile başlayan sayfanın üst kısmına sayfanın başladığı sûre ve ayeti belirtmek üzere Arapça olarak “sûratü'n-Nisâ”⁵¹ ve hemen yanına Farsça rakamlar ile yüz otuz beş yazılmıştır. Yine aynı sayfadaki Nisâ Sûresi 140. ayete tükenmez kalem ile Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) hareketleri eklenmiştir.

Katta Langar yapraklarında Nisâ Sûresi 157. ayetindeki “اختلفوا” lafzı ile başlayan sayfanın sol üst kısmına başka bir kâğıt ile yama yapıldığı görülmektedir. Muhtemelen sayfanın zarar görüp kopan kısmı yerine yapııştırılan bu

43 İbrahimova, *Kadim Kur'on İzidan*, 23:08-27:47.

44 Efim Rezvan'ın Hz. Osman Mushafı (St. Petersburg mushafı (E 20) ve diğerleri) olarak neşrettiği mushafın geneline ait kodikolojik değerlendirmeler için bk. Rezvan, *The Qur'an of Uthman*, 1/60-69.

45 Rezvan, *The Qur'an of Uthman*, 1/60; İbrahimova, *Kadim Kur'ın İzidan*, 33:30-33:50.

46 Rezvan, *The Qur'an of Uthman*, 1/60.

47 Rezvan, “New folios from 'Uthmānic Qur'ān I”, 37.

48 Rezvan, *The Qur'an of Uthman*, 1/61.

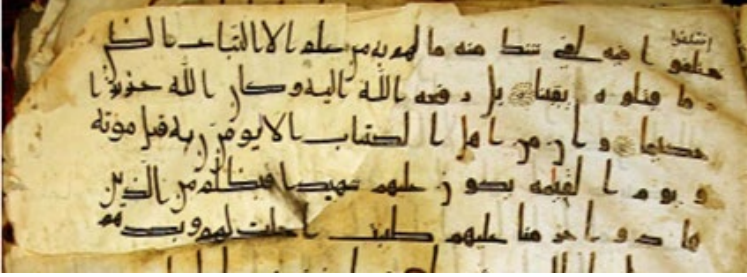
49 Rezvan, *The Qur'an of Uthman*, 1/64; François Déroche, *The Abbasid tradition: Qur'ans of the 8th to the 10th centuries AD*, ed. Julian Raby (New York: The Nour Foundation, Azimuth Editions, Oxford University Press, 1992), 35.

50 Rezvan, *The Qur'an of Uthman*, 1/68-69.

51 İfadede *nûn* harfinin bulunduğu yazının üzerinde iki nokta görünse de anlamlı olan harfin *nûn* olmasıdır.

kâğıda önlü arkalı olamk üzere yarım kalan ayetler beş satır boyunca kaldıkları yerden tamamlanarak yazılmıştır (bk. Şekil 2). Bir başka kâğıt yaması da ön yüzde el- En'âm 6/14-19 ayetlerinin satır sonundaki eksik kısımlarını, arka yüzde ise el-En'âm 6/29-33 ayetlerinin satır başında kalan eksiklerini tamamlamak için kullanılmıştır.

Şekil 2: Katta Langar Yapraklarındaki Tamir Örneği

Katta Langar yapraklarında sayfa sonuna bir sonraki sayfanın ilk kelimesinin ya da sayfa başına bir önceki sayfanın son kelimesinin yazıldığı *ta'kib* usulü görülmektedir. Ta'kib usulü erken dönem yazma eser geleneğinde sayfaları düzenlemek üzere geliştirilen ve bir çeşit sayfa numaralandırması işlevi gören bir yöntemdir. Bu yönetime göre sayfanın son satırında bulunan son kelimenin altına, onu izleyen sayfadaki ilk kelime ya da sayfa başına bir önceki sayfadaki son kelime yazılır.⁵² Katta Langar yapraklarında hem sayfa başı hem de sayfa sonunda ta'kib usulü uygulanmıştır (bk. Şekil 3). Bazı sayfa sonlarında ise takip için bir sonraki sayfanın ilk kelimesi yerine sayfanın son kelimesi metnin altına yeniden yazılmıştır.

Şekil 3: Katta Langar Yapraklarında Ta'kib Uygulama Örneği

Katta Langar nüshası süsleme açısından oldukça sadedir. Yapraklarda her ayet sonu, yuvarlak formda iç içe geçmiş nokta istifleri, nadiren de üçgen formdaki nokta istifleri ile belirtilir. Kaynaklara göre ayet sonu için üç nokta kullanımı erken dönem yazma mushafların bir özelliğidir.⁵³ Katta Langar

52 Ahmed Şevkî Binbîn - Mustafa Tübî, *Mu'cemu mustalahâti'l-mahtûti'l-Arabî (Kâmûs Kodikoloji)* (Marakeş: el-Hazânetu'l-Hasaniyyetu'r-Ribât, 2005), 93.

53 Dâni, *Muhkem*, 109.

yapraklarına on ayette bir konulan ta'şir durakları ise içi kırmızı dolgulu siyah yuvarlaklarla gösterilir. Tahmis ve ta'şir motiflerinin de ilk dönemlerden itibaren mushafhlara eklendiği aktarılmaktadır.⁵⁴

Ayet Sonu İşareti		Taşir İşareti
		

Katta Langar yapraklarında ayet sonları ve sûreleri ayıran tezyinata gelince, bunun mushafa sonradan eklendiğini, önceleri sadece boşluk bırakıldığını söylemek mümkündür. Nitekim Mâide Sûresinin başına sadece boşluk bırakılmış ve süsleme yapılmamıştır (bk. Şekil 4). Katta Langar yapraklarında Mâide ile En'âm Sûresinin arasına sonradan yapılan süslemede üçgen, yarım daire gibi geometrik motifler hakimdir. Yanı sıra bazı kavisli çizgiler de dik kat çeker. Süslemeler kahverengi, kırmızı ve yeşil renkler içerir. Efim Rezvan üçgenler, yarım daireler, kırmızı ve yeşil mürekkeplerin kullanıldığını belirttiği süsleme kompozisyonlarının geleneksel bedevi kadın takılarını anımsattığını ifade etmiştir.⁵⁵ Rezvan'ın, sonraki araştırmaları daha özel bir tanımlama yapmasını mümkün kılmıştır. Nitekim daha önce söz edildiği gibi mushaftaki bu motifler ile Medine, İran, Afganistan ve Özbekistan desenlerini içerdiği tespit edilen bir halıdaki motifler arasında benzerlik kurmuştur.⁵⁶

Sûre başı boşluklarında metinde kullanılan daha ince bir kalemle sûre adı ve ayet sayısı yazılıdır. Bu yazının mushaf hattındaki harf şekillerinden ayrı bir tarzda olması, farklı bir kâtip tarafından sonradan eklendiği ihtimalini öne çıkarır. Sûre sonları ayrıca yuvarlak nokta istiflerinden başka üçgen nokta istiflerinden oluşan şekiller ile diğer ayet sonlarından ayrılır.

Şekil 4: Mâide Sûresi Öncesindeki Boşluk

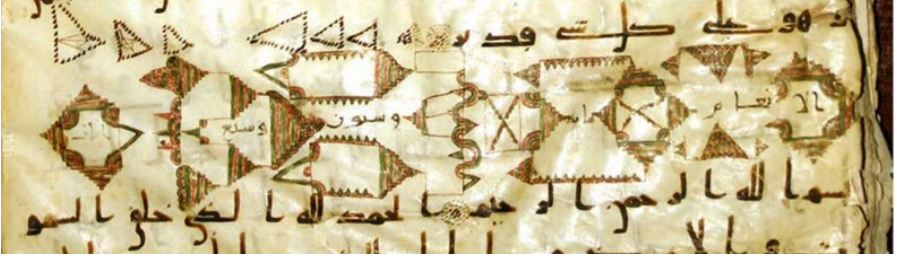

54 Dâni, *Muhkem*, 60.

55 Rezvan, *The Qur'an of Uthman*, 1/65.

56 İbrahimova, *Kadim Kur'on İzidan*, 23:08-27:47.

Şekil 5: En'âm Sûre Baş Tezyini

Katta Langar yapraklarında dikkat çeken bir diğer mesele ise bazı kelimelerde görülen hatalardır. Sahih ya da şaz hiçbir kıraate konu olmayan bu yerler kâtip hatası olarak değerlendirilebilir. Bu hatalar bazı yerlerde kelime ya da harf unutulması türünde; bazı yerlerde ise noktalama yanlışlıkları şeklinde görülmektedir.⁵⁷

2.2. İmla

İstinsah sonrası mushafların yazım özelliğine -resm-i Osmânî'ye- dair mushaf imlası literatürünün sunduğu bilgiler üzerinden Katta Langar yapraklarının incelenmesi sonucunda imla ile ilgili şu verilere ulaşılmaktadır:

1. İmla kaynaklarında uzun fethanın (*elifin*) hazfîne konu olan kelimeler, genel olarak Katta Langar yapraklarında da hazif ile yazılmıştır. Mushaf, bu konuda resm-i Osmânîye uygunluk arz eder. Ancak yedi yerde *elifin* isbat edildiği de görülmektedir ki bu yerlerin dördü el-Mâide 5/12, 65, 85 ve 119 ayetlerinde geçen "جنات" kelimesidir. İmla kaynaklarına göre "جنات" kelimesinin *elif* ile yazılmış bazı istisnalarından bahsedilse de Mâide Sûresi bu istisnalar arasında değildir.⁵⁸ Diğer üç kelime ise el-Mâide 5/14'deki "الْقِيَامَةَ"; el-Mâide 5/32'deki "بِالْبَيْتَاتِ"; el-Mâide 5/119'daki "عَلَامٌ" kelimeleridir. Kaynaklarda bu kelimelerde *elifin* hazif ile yazıldığı geçmektedir.⁵⁹ Dolayısıyla Katta Langar yaprakları bu yedi yerin imlasında mushaf imlası literatürü ile örtüşmemektedir.

57 Kâtip tarafından unutulmuş ve sonradan ilave edilene en-Nisâ 4/162'de "المؤمنون"; yanlış yazılıp üstü çizilen ve yenisi yanına yazılana en-Nisâ 4/170'deki "الناس"; noktalama hatalarına da el-Mâide 5/5'deki "فبئسكم", el-Mâide 5/24'teki "لن ندخلها" ve el-En'âm 6/36'daki "يرجعون" kelimeleri örnek olarak verilebilir.

58 Ebû Dâvûd Süleyman İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn li-hicâi't-tenzîl*, thk. Ahmed b. Ahmed b. Muammer Şirşâl (Medine: Mücemme'u'l-Melik Fehd li-Tiba'ati'l-Mushafî'ş-Şerîf, 1423/2002), 3/456, 466, 4/1090-1091.

59 Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *el-Mukni' fi ma'rifeti mersûmi mesâhifi ehli'l-emsâr*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin (Beyrut: Dâru'l Beşâiri'l-İslâmiyye, 1432/2011), 138, 141; İbn Necâh, *Muhtasar*, 3/463.

2. Hazif konusuyla ilgili Katta Langar yapraklarında dikkat çekici husus kaynaklarda hazif doğrultusunda yazılmayan bazı kelimelerin de -tespit edilebildiği kadarıyla yüz yirmi kelimenin- hazif ile yazılmış olmasıdır (bk. Ek 1). Anlaşıldığı üzere Katta Langar yapraklarında uzun fethanın hazifli yazımı tercih edilmiştir. İmla kaynaklarında isbat ile yazılan kelimelerin hazifli yazılması olgusuna Kahire el-Meşhedü'l-Hüseynî Mushafı'nda da rastlanmaktadır.⁶⁰

3. Katta Langar yapraklarında “اين” kelimesi geçtiği iki yerde başında vasıl hemzesi olmadan yazılmıştır. İmla kaynaklarında kelimenin vasıl hemzesiyle yazılması konusunda Osman Mushafı arasında birliğin olduğundan bahsedilmektedir.⁶¹ Bununla birlikte kelimedeki vasıl hemzesinin hafzedilmesi Katta Langar dışındaki erken döneme ait mushafalarda da görülmektedir. Nitekim Kahire el-Meşhedü'l-Hüseynî Mushafı'nda kelime iki yerde diğer yerlerden farklı olarak hazif ile yazılmıştır. Çağdaş mushaf araştırmacılarından Beşir el-Himyerî bunun sonraki dönemlere ait bir imla tarzı olduğunu ve Osman Mushafı'nın imla özelliğini yansıtmadığını belirtmektedir.⁶² Bu durumda Katta Langar yaprakları vasıl hemzesiz yazım ile -eğer hemzenin yazılmaması bilinçli bir tercih ise- mushaf imlasından, yeni imla özelliğine yönelimi göstermektedir.

4. Katta Langar yapraklarında el-Mâide 5/110'daki “جنتهم” kelimesi *elif* harfinin ziyadesi ile “جائيتهم” şeklinde; el-En'âm 6/34'teki “نبا” kelimesi *yâ* harfinin ziyadesi ile “نباي” şeklinde yazılmıştır. el-Mâide 5/110'daki “جنتهم” kelimesinin ziyadeli yazımından imla kaynaklarında söz edilmemektedir. İkinci kelimenin ise el-En'âm 6/34'te *yâ* ziyadesiyle yazılması konusunda Osman Mushafı arasında ittifakın olduğu aktarılmaktadır.⁶³ Dolayısıyla Katta Langar yaprakları “جنتهم” kelimesinin yazımında resmin dışında özel bir yazım gösterirken “نبا” kelimesindeki ziyadeli yazım hususunda ise kaynakları doğrulamaktadır.

60 bk. Tayyar Altıkulaç (ed.), *Hız. Osman'a Nisbet Edilen Mushaf-ı Şerif (Kahire el-Meşhedü'l-Hüseynî Nüshası)* (İstanbul: IRCICA, 2009).

61 Dâni, *Mukni'*, 156.

62 Beşir Hasan el-Himyerî, *Mu'cemu'r-resmi'l-'Osmânî* (Riyad: Merkezu Tefsir li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 1436-2015), 2/1010.

63 Ebû Bekir Abdullah b. Süleyman İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, thk. Muhibbiddîn Abdus-sühbân Vâiz (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423/2002), 1/424, 431; Dâni, *Mukni'*, 154, 183-186; İbn Necâh, *Muhtasar*, 2/369, 3/479.

5. Katta Langar yapraklarında el-Mâide 5/111 ayetindeki “الحورين” kelimesindeki *yâ*lardan biri hazif ile yazılmıştır ki bu yazım imla literatürüne uygunluk gösterir.⁶⁴
6. Katta Langar yapraklarında uzun fetha (*elif meddi*) “الصلوة”, “الزكوة”, “الحياة” gibi bazı kelimelerde *elif* yerine *vâv* ile gösterilmiştir. Bedel olarak ifade edilen bu yazım tarzı mushaf imlasının temel özelliklerinden biridir.⁶⁵ Ancak Katta Langar yapraklarında bu kuralın dışına çıkmış yazımlar da bulunmaktadır. Bunlardan birisi “الزكوة” kelimesidir. Bu kelimedeki uzun fetha bir yerde (en-Nisâ 4/162) *vâv* ile gösterilirken iki yerde (el-Mâide 5/12; el-Mâide 5/55) *vâv* yerine *elif* ile gösterilmiştir. Bir diğer kelime olan el-En'âm 6/52'deki “بالعدوة” kelimesinde de uzun fetha *vâv* ile gösterilmeyerek *elif* ile resmedilmiştir.⁶⁶ Buna mukabil imla kaynaklarına göre her iki kelimenin de *vâv* ile yazılması mushaflar arası ittifaka konu olmuştur.⁶⁷ Mushaf imlasında bedel ile yazılması konusunda birlik olan “الربوا” (en-Nisâ 4/161) kelimesindeki⁶⁸ uzun fetha da Katta Langar yapraklarında *vâv* yerine *elif* ile yazılmıştır. Dolayısıyla Katta Langar yaprakları genel olarak uzun fethanın *vâv* olarak yazımında imlaya muvafık olsa da bu dört yerde mushaf imlasının dışına çıkmıştır.
7. Katta Langar yapraklarında el-En'âm 6/5'teki “انبا” kelimesi “انبا” şeklinde yazılmış, kelimedeki hemze herhangi bir resim ile gösterilmemiştir. Bilindiği gibi kadim Arap yazısında hemzenin özel bir resmi bulunmamakta, hemze med harfleri olan *elif*, *vâv* ve *yâ* harfleri ile belirtilmektedir. Söz konusu kelimedeki gibi hemze son harf olduğunda (mütetarrif hemze), kendi harekesi ne olursa olsun önceki harfin harekesi cinsinden med harfiyle resmedilmekte, öncesindeki harf sakin olduğunda ise hemze yazımda resmedilmemektedir.⁶⁹ Bununla birlikte imla kaynaklarında bu kuralın dışına çıkan bazı özel yazımlardan bahsedilmektedir ki

64 Dâni, *Mukni'*, 187.

65 Dâni, *Mukni'*, 195.

66 İmladaki *elif* bitişlerinin sağa doğru kıvrımlı ve kalın uçlu kalem ile resmedilmesine mukabil “بالعدوة” kelimesindeki *elif* sağa kıvrımsız, düz olarak ve daha ince uçlu bir kalem ile resmedilmiş görünmektedir. Bu farklılık hesaba katıldığında “بالعدوة” kelimesindeki *elif*in sonradan eklenmiş olması muhtemel görülmektedir.

67 İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhif*, 1/424, 431; Dâni, *Mukni'*, 240-242.

68 İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhif*, 1/424, 426; Dâni, *Mukni'*, 195, 240. Mushaf imlası kaynaklarının bildirdiğine göre bu kelimedeki uzun fetha er-Rûm 30/39'da hem *elif* hem de *vâv* ile iki şekilde de yazılmıştır. Ancak Katta Langar yapraklarında bahse konu olan ayet, ihtilafı yazımın görülmediği en-Nisâ 4/161'dir.

69 Dâni, *Mukni'*, 207-208.

bunlardan biri sözü geçen “أبناء” kelimesidir. Nitekim mushaf imlasında bu kelimedeki hemze kendi harekesi cinsinden med harfi olan *vâv* ve yanında *elif* ile -çift resimle- gösterilmektedir.⁷⁰ Katta Langar yapraklarında ise “أبناء” kelimesinin bu özel yazım ile değil de kural doğrultusunda hemzeyi temsil eden bir harf olmaksızın yazıldığı görülmektedir.

Hemzenin son harf olarak bulunduğu kelimelerden bir diğeri olan el-Mâide 5/18'deki “أبناء” kelimesi de Katta Langar yapraklarında yine hemzeye ait bir resim olmadan “ابنا” şeklinde imla edilmiştir. Bununla birlikte “أبناء” kelimesi ilk kelimedden farklı olarak Osman Mushafları'nın bir kısmında *vâv* ve *elif* ile resmedilirken bir kısmında hemzeye ait bir resim olmadan yazılmıştır.⁷¹

el-Mâide 5/33'teki “جزاء” kelimesine gelince Katta Langar yapraklarında bu kelimedeki hemzenin bahsi geçen özel yazım doğrultusunda bir resim -*vâv* harfi- ile gösterildiği görülmektedir. Ancak sonrasındaki *elif* harfi bu mashafta yazıma eklenmemiştir. Mushaf imlası kaynaklarında ise “جزاء” kelimesindeki hemzenin yine *vâv* ve *elifin* olduğu çift resim ile yazıldığından söz edilmektedir.

Katta Langar yapraklarında mütetarrif hemzenin bulunduğu bir diğer örnek en-Nisâ 4/176'daki “امرؤ” kelimesidir; kelimedeki hemze kural doğrultusunda öncesindeki harfin harekesi cinsinden med harfi olan *vâv* ile yazılmış, sonrasına kırmızı ile *elif* eklenmiştir. İmla kaynaklarına göre bu kelime, hemzenin *vâv* ve *eliften* oluşan çift resim ile belirtildiği yerlerden biridir.⁷² Katta Langar yapraklarına kırmızı *elifin* sonradan eklendiği ihtimali dikkate alınırsa bu iki örnek (“امرؤ” ile “جزاء”) üzerinden mashafta, resm-i Osmâniye uygun olarak hemzeye *vâv* ve *eliften* oluşan çift resim ile gösterme usulünün izlenmediği öne sürülebilir.

Özetle Katta Langar yaprakları “أبناء” kelimesinde resmin hilafına kıyasi imlayı yansıtırken “أبناء” kelimesinde Osman Mushafları'ndan birinin imlasına paralellik gösterir; “جزاء” ve “امرؤ” kelimeleri ise -*vâv*ın yanında *elifin* bulunması sebebiyle- resm-i Osmânî ile kısmî uyum içindedir.

Sonuç olarak Katta Langar yaprakları imla bakımından resm-i Osmani ile büyük oranda uyuşsa da mashafta kurallı (kıyasî) yazıma da yer verilmiştir, bu sebeple de karma bir imladan bahsedilebilir.

Katta Langar yapraklarının imla açısından Osman Mushafları'ndan hangisi ile muvafık olduğu araştırması ise mashaflar arası ihtilafa konu olan kırk

70 Dâni, *Mukni'*, 200.

71 Dâni, *Mukni'*, 255.

72 İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhif*, 1/424, 429; Dâni, *Mukni'*, 207, 268.

dört⁷³ kelime üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bu kelimeler üzerinden yapılan araştırma sonucu şu verilere ulaşılmaktadır:

Katta Langar yapraklarının ihtiva ettiği ayetler, Osman Mushafı arasında farklı olduğu bildirilen kelimelerden dört tanesini kapsamaktadır. Bunlardan ilki el-Mâide 5/53'teki "يقول" kelimesidir. Bu kelime Katta Langar yapraklarında ilk başta *vâvus* yazılmış olsa da sonradan *vâv* eklenmiştir. Dolayısıyla bu kelimenin ilk hali esas alınrsa Şam, Medine ve Mekke Mushafı'na; *vâv* ilaveli hali esas alınrsa Kûfe ve Basra Mushafı'na muvafakat ettiği söylenebilir. Bir diğer kelime olan el-Mâide 5/54'deki "يرتد" kelimesinin mushaf arası farklılığı gösteren kısmı sayfadaki yırtılma sebebiyle okunmamaktadır. Geriye kalan iki kelimedenden el-En'âm 6/32'deki "وللدار" kelimesi Şam Mushafı hariç mushafın hepsi ile; el-En'âm 6/63 "أَنْجَيْنَا" kelimesi ise Kûfe Mushafı hariç mushafın tamamı ile uyumludur. Sonuç olarak Katta Langar yaprakları Mekke ve Medine Mushafı ile üç kelimedede; Basra ve Şam Mushafı ile iki kelimedede; Kufe Mushafı ile ise tek kelimedede uyum gösterir. Bütün bu veriler ışığında Katta Langar yapraklarının herhangi bir şehir mushafı ile birbir bir örtüşmesinden bahsedebilmek mümkün değildir.

Bu çerçevede belirtilmelidir ki, Katta Langar Mushafı'nın hangi şehir mushafını esas aldığını ortaya koyabilmek bakımından biri okunmayan dört kelime, yeterli sunmamaktadır. Zira inceleme imkânı bulduğumuz üç kelimenin Kûfe ve Şam Mushafı ile uyumlu olmayıp diğer mushaf ile uyumlu olması, kelime sayısının az olması hesaba katıldığında çıkarım yapmak açısından yetersiz bir sonuçtur. Bu anlamda Tayyar Altıkulaç'ın, Katta Langar Mushafı'nın diğer yapraklarını da içeren doksan yedi yaprak üzerinde yaptığı inceleme kayda değerdir. Altıkulaç, Hz. Osman Mushafı'nda farklılık bulunan kelimelerden bu yapraklarda olduğunu tespit ettiği on yedi yerin hepsinde nüshanın Basra Mushafı ile paralellik gösterdiğini ortaya koymuştur.⁷⁴ Her ne kadar Katta Langar yapraklarında esas alınan mushaf olarak Basra Mushafı öne çıkmada da mushafın diğer yapraklarının değerlendirilme tabi tutulması, ağırlıklı olarak Basra Mushafı ile uyumu göstermektedir.

73 Tayyar Altıkulaç (ed.), *Hz. Osman'a İzâfe Edilen Mushaf-ı Şerif*, 87-89; Mehmet Emin Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı* (Ankara: Otto, 2015), 263-265. Mushaf arası farka ilişkin bu sayı, Dâni'nin *Muknî*'de "İmam Mushaf'tan istinsah edilen Hicâz, Irak ve Şâm halkı Mushafı'nın ziyade ve noksanlığa ilişkin ihtilaf ettiklerinin zikredilmesi" başlığı altındaki babda serdettiği kelimelerin derlenmesi sonucu elde edilmektedir. bk. Dâni, *Muknî*, 272-291.

74 Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, 269. Tayyar Altıkulaç bu incelemeyi yaparken el-Mâide 5/53'de geçen "يقول" kelimesinin önündeki *vâv* harfini ana metinden saymış, bu harfin sonradan ilave edildiğini düşünmemiştir. Ancak dijital kopya üzerinde yaptığımız incelemeye dayalı olarak kelimenin önündeki *vâv* harfinin sonradan ilave edilmiş olması da muhtemel görünmektedir.

Tablo 1: Mushaflar Arası Kelime Farkları

Sure	Şam Mushafı	Basra Mushafı	Kufe Mushafı	Mekke Mushafı	Medine Mushafı	Katta Langar
Mâide 5/53	يقول	ويقول	ويقول	يقول	يقول	ويقول/يقول
Mâide 5/54	من يرتد	من يرتد	من يرتد	من يرتد	من يرتد	من يرتد؟
En'âm 6/32	ولدار	وللدار	وللدار	وللدار	وللدار	وللدار
En'âm 6/63	النجينا	النجينا	النجينا	النجينا	النجينا	النجينا

2.3. Kıraat

İlk mushafların nokta ve şekilden arı olması, aynı Kur'an kelimesi üzerinde farklı kıraatleri okuyabilme imkânı sağlar. Bu durumda bir mushafın hangi bölgeye ait olduğunun ya da kıraatinin tespiti, imlanın yanı sıra nokta ve işaretlerin katkısı ile mümkün olmaktadır. Katta Langar yapraklarındaki kıraat, imla üzerinden değerlendirildiğinde mushaf imlasının hilafına *elifsiz* yazılan yüz yirmi kelimededen sadece yedi kelimenin bir okuyuş ihtilafına konu olduğu görülmektedir. Bu yedi kelime de sahih addedilen kıraatlerin dışındaki rivayetler ile örtüşmektedir.⁷⁵ Ancak gerek *elifsiz* yazımın kelimelerin çoğunda belli bir kıraate delalet etmemesi gerekse de Katta Langar Mushafı'nın ağırlıklı olarak hafifli bir yazım özelliği göstermesi yedi kelimenin yazımında şaz bir kıraatin esas alındığını söylemeye yeterli delil teşkil etmez.

Katta Langar yapraklarında kırmızı *elif* ve harf noktaları gibi yazıma ilave edilen zabt işaretleri üzerinden yürütülen kıraat incelemesinde ise yedi kelimenin kıraat ihtilafına konu olduğu görülmüştür:

1. en-Nisâ 4/152 ayeti Katta Langar yapraklarında “نؤتيهم” şeklinde *nûn* harfi ile noktalanmıştır. Hafs dışında on kıraat imamının tamamı kelimeyi *nûn* ile “نؤتيهم” olarak okumuştur.⁷⁶
2. en-Nisâ 4/162 ayeti Katta Langar yapraklarında “سنؤتيهم” şeklinde *nûn* harfi ile yazılmıştır. Bu okuyuş, Hamza ve Halef dışındaki diğer kıraatler ile uyum sağlar.⁷⁷
3. el-En'âm 6/23 ayeti Katta Langar yapraklarında “لم تكن” şeklinde noktalanmıştır. İfadeyi Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Hafs, ve Ebû Ca'fer “لم تكن” şeklinde okumaktadırlar.⁷⁸ Dolayısıyla Ya'kûb, Hamza ve Kisâi'nin kıraatleri dışındaki kıraatler ile uyum sağlar.

75 Bunlar el-Mâide 5/3'teki “متجانف”, el-Mâide 5/6'daki “العائط”, el-Mâide 5/38'deki “والسارق والسارقة”, el-Mâide 5/95'deki “طعام”, el-Mâide 5/96'daki “طعامه”, el-Mâide 5/97'deki “الحرام” ve el-En'âm 6/14'deki “فاطر” kelimeleridir. Kıraat ihtilafı için bk. Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, 2/228, 235, 269, 342-345, 395.

76 Abdullatîf el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât* (Dımaşk: Dâru Sa'diddîn, 1422/2002), 2/188.

77 Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, 2/200.

78 Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, 2/404-405.

4. el-En'âm 6/32 ayeti Katta Langar yapraklarında "وللدار الأخرة" şeklinde iki *lâm* harfi ile yazılmıştır. Bu ifade sadece İbn Âmir tarafından "وللدار الأخرة" şeklinde tek *lâm* ile kıraat edilmektedir.
5. el-En'âm 6/57 ayeti Katta Langar yapraklarında "يَفْضُ الحَقَّ" şeklinde noktalanmıştır ki bu okuyuş Ebû Amr, İbn Âmir, Hamza, Kisâî, Ya'kûb ve Halef kıraatine muvafık, ifadeyi "يَفْضُ الحَقَّ" şeklinde sâd ile okuyan Nâfi', İbn Kesîr, Asım, Ebû Ca'fer'in kıraatlerine muhaliftir.⁷⁹
6. el-En'âm 6/63 ayeti Katta Langar yapraklarında "لَيْنِ الحَيْتِنَا" şeklinde *te* harfinin ziyadesi ile yazılmıştır. Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Ca'fer, Ya'kûb kıraatlerinde kelime "لَيْنِ الحَيْتِنَا" yazımına uygun olarak *te* ile okunmaktadır.⁸⁰ Dolayısıyla Kûfe kıraat imamlarının kıraati dışındaki kıraatler ile örtüşmektedir.
7. el-Mâide 5/97 ayeti Katta Langar Mushafı'nda "فِيمَا" şeklinde *yâ* harfinden sonra *elif* olmadan yazılmışken *yâ* ile *mîm* arasına sonradan kırmızı *elif* ilave edilmiştir. Kelime İbn Âmir dışında kıraat imamlarının tamamı tarafından *elifli* okunmuştur. Dolayısıyla Katta Langar Mushafı bu kelimenin işaretlemesinde İbn Âmir dışındaki kıraatler ile örtüşmektedir.⁸¹

Sonuç olarak Katta Langar yapraklarında kıraat incelemesini mümkün kılan zabt özellikleri dikkate alındığında mushafa işaretlenen kıraatin on kıraat ihtiyarının dışına çıkmadığı ve ihtilafa konu olan yedi kelimenin tamamının Ebû Amr kıraatine uygun olduğu tespit edilmiştir.

2.4. Zabt

Zabt kelimesi ile telaffuza işaret etmek üzere harflere eklenen hususi işaretler kastedilmektedir. Bu işaretlerden biri harflerin noktalanmasına yöneliktir.⁸² Katta Langar yapraklarında benzer harfleri birbirinden ayıran i'câm noktaları muntazam olarak konulsa da bazı yerlerde -özellikle kelimenin son harflerinde- ihmal edilmiştir. İcâm noktalarında biri çizgi formuna yakın; diğeri dairesel olmak üzere iki farklı formda nokta göze çarpmaktadır. Dairesel formda olan noktaların harflerdeki düzensiz görüntüsü bu noktaların harflerin üzerine sonradan ilave edildiğini ve farklı zamanlarda noktalama işleminin devam ettiğini düşündürmektedir.

Noktalama ile ilgili bir diğer farklılık *kâf* (ك) harfinde görülmektedir. Zira bazı yerlerde *kâf* harfinin üstünde iki nokta; bazı yerlerde ise altında tek nokta

79 Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, 2/440-441.

80 Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, 2/451.

81 Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, 2/345.

82 Detaylı bilgi için bk. Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *el-Muhkem fi 'ilm-i nakti'l-mesâhif*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed (Dimaşk: Dâru'l-Gavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 1438/2017), 141-144, 153.

gösterilmiştir. Nadiren de hem altında tek nokta hem de üstünde iki nokta ile belirtilmiştir. *Kâf* harfinin aynı yerde iki farklı noktalama ile gösterilmesi bunların iki ayrı kişi tarafından konulmuş olduğu düşüncesini akla getirmektedir. Nitekim Rezvan'a göre de i'câm noktalarını ekleyen ilk kişi *kâf*'in altına tek nokta koymuşken, sonradan başka bir kişi *kâf*'in üstüne iki nokta eklemiştir.⁸³ Diğer yandan mushafta *fe* harfi üstten tek nokta ile işaretlenmiştir.

Zabt eserlerine bakıldığında *kâf* harfinin altına tek bir nokta konulması uygulaması Halîl b. Ahmed'e nisbet edilmektedir. Halîl ayrıca harfin üstüne iki nokta konulduğundan da bahsetmektedir.⁸⁴ Doğu bölgesi zabtnı (Meşârikâ) izleyen mushaflarda meşhur uygulama, *kâf* harfinin üstüne iki nokta ve *fe* harfinin üstüne bir nokta konulmasıdır.⁸⁵ Bununla birlikte bazı kadim mushaflarda da *kâf* harfi, altında tek nokta ile gösterilmektedir. Söz gelimi Kahire el-Meşhedü'l-Hüseynî ile Topkapı Mushafları bunun örneğidir.⁸⁶ Bu durumda Katta Langar Mushafı'ndaki *kâf* ve *fe* harfleri için uygulanan zabt sisteminin Kahire el-Meşhedü'l-Hüseynî Mushafı ve Topkapı Mushafı ile paralellik gösterdiği söylenebilir.

Katta Langar yapraklarında mühmel (noktasız) harflere konulan işaretlere de rastlanılmaktadır. Bazı yerlerde *hâ* ve *ayn* harflerinin altına minyatür halde kendi suretleri konulmuştur. Söz gelimi en-Nisâ 4/141'de “نستحود” kelimesindeki *hâ* harfinin altına minyatür *hâ*; el-En'âm 6/48'de “عليهم” kelimesindeki *ayn* harfinin altına da minyatür *ayn* harfi resmedilmiştir. Anlaşıldığı üzere, bu iki harfin okunurluğunun artırılması için minyatür harfler sonradan ilave edilmiştir.

Mushaflarda bulunan zabt özelliklerden biri de telaffuza yönelik geliştirilen birtakım işaretlerdir.⁸⁷ Ancak Katta Langar yapraklarında seslendirmeye yönelik i'râb işaretleri görülmemektedir. Bu yönüyle Katta Langar yaprakları Kahire el-Meşhedü'l-Hüseynî Mushafı⁸⁸ ve Taşkent Mushafı⁸⁹ gibi bazı kadim mushaflar ile paralellik arz etmektedir. Ancak kodikoloji kısmında da bahsedildiği gibi bazı ayetlerde sonradan eklendiği aşikâr olan Halîl b. Ahmed'in geliştirdiği harf rumuzlarına dayalı hareketler gözlenmektedir (bk. Tablo 2,

83 Efim Rezvan sonradan uygulananın üstteki noktalar olmasını makul bulmaktadır. bk. Rezvan, *The Qur'an of Uthman*, 1/64.

84 Dâni, *Muhkem*, 142.

85 Ebü'l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fi kitâbeti'l-inşâ* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, 1340/1922), 3/158.

86 Gânim Kaddûri el-Hamed, *Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerim beyne'l-mesâdir ve'l-mesâhif: Dirâse tatbiikiyye fi mesâhife mahtuta* (Riyad: Merkezü Tefsir li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 1439/2018), 124.

87 bk. Dâni, *Muhkem*, 63-64, 74.

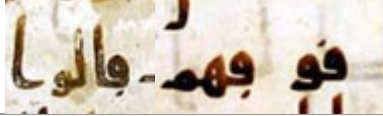
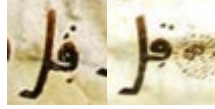
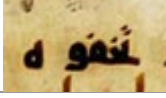

88 Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, 246.

89 Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, 186.

Satır 7). Bu yönüyle de söz konusu hareketleri mushafın zabt hususiyetlerinden biri olarak değil de son zamanlarda yapılmış müdahalelerden saymak daha makuldür.

Telaffuza delalet eden işaretlerden biri olarak kırmızı ile renklendirilmiş *elif* harfleri de sayılabilir. Kaynaklara göre *elif* ile yazılması gerekirken *vâv* veya *yâ* ile yazılan yahut da ihtisar amaçlı *elif*lerin yazımdan düştüğü kelimelere telaffuza işaret etmesi için kırmızı *elif* eklenir.⁹⁰ Katta Langar yapraklarında pek çok kelimeye bunun örneği görülür. Bu *elif*lerin mushafın imla edilmesinden daha sonraki bir süreçte eklendiği söylenebilir. Bu yerlerin incelenmesi neticesinde kırmızı *elif*lerin eklendiği kelimelerin mushaf imlasına göre hazif ile yazılan kelimeler olduğu görülmektedir. Bazı yerlerde bu *elif*lerin kırmızı ile değil de ana metne yakın bir mürekkep rengiyle ilave edildiği görülmektedir (bk. Tablo 2 Satır 8). Kahverengi/siyah bu *elif*lerin de kırmızı *elif*ler gibi yazımdaki diğer harflere göre daha farklı -yazı tekniği açısından daha özensiz- oldukları fark edilmektedir. Bu sebeple bu *elif*leri de imla yerine zabt başlığında incelemek daha uygundur. Zira başka bir el tarafından -muhtemelen okuyuşu kolaylaştırmak için- metne ilave edildikleri oldukça barizdir.

Tablo 2: Katta Langar Mushafı'nda Zabıt Hususiyetleri

Zabıt Hususiyeti	Katta Langar Yaprakları	Sûre/Ayet Numarası
Üstünde iki nokta olan <i>kâf</i>		en-Nisâ 4/142
Altında tek nokta olan <i>kâf</i>		en-Nisâ 4/141 – en-Nisâ 4/154
Üç noktalı olan <i>kâf</i>		el-Mâide 5/17 – el-Mâide 5/119
Üstünde tek nokta olan <i>fe</i>		en-Nisâ 4/149
Harfin altında minyatür <i>hâ</i>		en-Nisâ 4/141
Harfin altında minyatür <i>ayn</i>		el-En'âm 6/48

90 Dâni, *Muhkem*, 360-362.

Sonradan ilave edilen hareketler		en-Nisâ 4/140
Kırmızı elif ilaveleri		el-Mâide 5/29 – el-Mâide 5/41
Siyah elif ilaveleri		en-Nisâ 4/140 - el-Mâide 5/5

2.5. 'Addü'l-Ây (Ayet Sayısı)

'Addü'l-ây ilmi, Kur'an'daki ayet, kelime ve harflerin sayısını tespit etme, mushafı cüz ve hiziblere bölme konusunu merkeze alır.⁹¹ Rivayetlere dayalı olarak Medine, Mekke, Şam, Basra ve Kûfe Mushafları'nda izhar edilen ayet sonu duraklarının sayısı bir mushafın gerek yazıldığı bölge gerek kıraati hakkında bilgi edinmek açısından önem arz eder. Bu konu, Katta Langar yapraklarında bulunan Nisâ, Mâide ve En'âm Sûrelerine ait ayetler çerçevesinde ele alınacaktır. Bu bağlamda belirtmek gerekir ki erken döneme tarihlenen mushafların sadece bir şehir mushafı ile örtüşmesinden umumiyetle bahsedilememektedir. Bu sebeple mushafların bir şehre aidiyetinin tespitinde ağırlıklı uyum dikkate alınmaktadır.

Katta Langar yaprakları, Kûfî sayıma göre Nisâ Sûresinin 136-176. ayetlerini içerir. Bu sayıma göre toplam kırk bir durak bulunması gerekir.⁹² Ancak mevcut yapraklarda toplam ayet sonu duraklarının sayısı kırk ikidir. Bunun nedeni 173. ayetteki "عذابا الیما" ifadesinin akabinde durak konulmuş olmasıdır. Şam Mushafları dışındaki diğer bölge mushaflarında (Mekke, Medine, Basra, Kûfe) ise bu kelimedeki durak mevcut değildir.⁹³ Katta Langar nüshasının bu ayet sonu dikkate alındığında sadece Şam Mushafı ile uyumlu olduğu görülmüştür.

Kûfî sayıma göre Mâide Sûresi 1-113 ayetlerinin bulunduğu yapraklarda ayet duraklarının sayısı 116'dır. Kûfî sayıma göre fazla olan üç ayet durağının ilki, birinci ayetteki "العقود" ifadesinin sonundadır. Kûfî Mushaflar haricindeki Şâm, Basra, Mekke, Medine Mushafları'nda bu kelimedeki ayet sonu durağı bulunmaktadır. Farklı olan ikinci ayet sonu ise Kûfî Mushaf'a göre 15. ayette yer alan "ویعف عن كثير" ifadesinin peşindedir.⁹⁴ Buradaki ayet sonu durağı Kûfî dışındaki diğer bölge mushaflarına muvafaktır. Sûre içerisinde ayet sonunda

91 Hamed, *Ulûmu'l-Kur'ân*, 135.

92 Abdülfettâh b. Abdilğani el-Kâdî, *el-Ferâidu'l-hisân fi addi âyi'l-Kurân* (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1404/1983-1984), 6.

93 Kâdî, *el-Ferâidu'l-hisân*, 6.

94 Kâdî, *el-Ferâidu'l-hisân*, 7.

farklılık arz eden son yer ise 23. ayette yer alan “فانكم غالبون” ibaresidir. Bu kelime ayet sonu sadece Basra Mushafı'nda bulunur.⁹⁵ Sonuç olarak Mâide Sûresindeki bu üç yer Kûfe Mushafı ile tamamen uyumsuzdur; iki yer Basra, Şam, Mekke, Medine Mushafı ile uyumlu, bir yer (üçüncü ibare) ise sadece Basra Mushafı ile uyumludur. Dolayısıyla sayılan üç mevkide de örtüştüğü sadece Basra Mushafı'dır.

Katta Langar yapraklarında Kûfi sayıma göre En'âm Sûresinin 1-82 ayetleri bulunur. Bu seksen iki ayet, sayı açısından fark etmezken ayet sonunun bulunduğu kelime bakımından üç yerde ihtilafa konu olur. Katta Langar nüshasında ilk ayet sonu durağı “يعدلون” ifadesinin sonundadır. Bu yönüyle Kûfe, Basra, Şam Mushafılarıyla örtüşürken ilk ayet sonu durağı “والنور” kelimesinde olan Mekke ve Medine Mushafı'ndan ayrılır. İkinci farklılık, Kûfe Mushafı'nda 66. ayet sonu kabul edilen “عليكم بوكيل” ifadesindedir. Katta Langar nüshasında ayet sonu Kûfi sayıma göre 67. ayetteki “تعلمون” ifadesinin sonundadır. Dolayısıyla Katta Langar Mushafı “بوكيل” kelimesinden sonra durak işareti olan Kûfe Mushafı'yla uyumsuzken diğer bölge mushafı ile uyum gösterir. Farklılığın bulunduğu üçüncü yer ise Kûfi sayıma göre 73. ayetteki “كن فيكون” ifadesindedir. Bu mevkide ayet sonu işareti bulduran Katta Langar nüshası söz konusu ayet sonu açısından Kûfe Mushafı ile çelişirken onun dışındaki diğer mushafarla uygundur.⁹⁶ Neticede Katta Langar yaprakları bahsi geçen üç yerden ikisinde Kûfi Mushaf'a, birinde Hicâzî Mushafı ile uyum sağlamazken üç yerin üçünde Şam ve Basra Mushafı'yla örtüşmektedir. Sonuç olarak Katta Langar yapraklarındaki ayet sayım incelemesi, nüshanın ayet sayısının Basra ve Şam Mushafı ile uyumlu olduğunu göstermektedir (bk. Tablo 3).

Ayet sayımı açısından ihtilafa konu olan bir diğer husus sûre başlarındaki besmelelerdir. Katta Langar yapraklarında sadece Mâide ve En'âm sûre başları bulunur. Sûre başında yer alan besmelelerden sonra durak işareti mevcuttur. Bu durumda iki ihtimal söz konusudur: Bismelinin sonundaki sembol ya bismelinin bir ayet olarak sayıldığına ya da iki sûreyi birbirinden ayırmak ve teberrük maksadıyla yazıldığına delalet etmektedir. Kıraat farklılıkları dikkate alındığında besmele, Kûfe ve Mekke kıraat imamlarına göre başında yazılı olduğu sûreden bir ayet kabul edilir. Basra, Şam ve Medine kıraatlerine göre ise sûre başındaki besmele ayet olarak kabul edilmez.⁹⁷ Katta Langar

95 Kâdi, *el-Ferâidu'l-hisân*, 7.

96 Kâdi, *el-Ferâidu'l-hisân*, 7.

97 Şemsuddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabba' (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/269-270; Mahmud b. Muhammed el-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vîl*, thk. Halîl Me'mûn Şeyhâ (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1430/2009), 25.

yapraklarının ayet sayısı bakımından Basra ve Şam Mushafları'yla uyumlu olduğu hesaba katıldığında besmelelerin, ayrı bir ayet olarak sayıma dahil edilmeyip, iki sûre arasını ayırmak için konulmuş olabileceği kabulünü esas aldığını söylemek mümkündür.

Mushaftaki on ayeti belirten ta'şir işaretleri de bismelenin bir ayet sayılmadığını doğrulamaktadır. Söz gelimi Mâide ve En'âm Sûrelerindeki ilk ta'şir işareti bismelenin müstakil bir ayet sayılmadığını göstermektedir. Rezvan ise aksine bismelenin müstakil bir ayet olarak sayıldığı değerlendirmesinde bulunmuştur.⁹⁸ Rezvan'ın bu değerlendirmeyi yaparken ayet sayımında hangi verileri değerlendirmeye aldığı açık değildir. Nitekim bismelenin sonunda ayet sonu işaretinin bulunması, bismelenin ayet olarak sayıldığını göstermek için yeterli bir delil teşkil etmez.

Tablo 3: Mushaflar Arası Ayet Sayısı Farkları

Ayet Sonu	Katta Langar	Medine	Mekke	Basra	Kûfe	Şam
عذابا الیما	✓					✓
العقود	✓	✓	✓	✓		✓
ویعف عن کثیر	✓	✓	✓	✓		✓
غلبون	✓			✓		
والنور		✓	✓			
بوکیل					✓	
کن فیکون	✓	✓	✓	✓		✓

Değerlendirme

Çalışmamızda 'Katta Langar yaprakları' olarak adlandırdığımız on iki yapraktan müteşekkil Kur'an yazması tarih boyunca bölge halkı tarafından Hz. Osman'a atfedilen mushaf olmakla şöhret kazanmış, bu açıdan halkın yoğun ilgi ve ihtimamına mazhar olmuştur. Yakın dönemde Özbekistan'ın Katta Langar köyünde tekrar keşfine kadar çeşitli badireler atlatan mushafın yaprakları günümüzde farklı merkezlere dağılmış vaziyette olsa da bazı araştırmacılar tarafından birbirleri ile aidiyetleri kurulmuş, neticede Efim Rezvan tarafından -mushaf tertibine uygun bir şekilde olmasa da- neşredilmiştir. Hicâzî hat ile yazılmış olan Katta Langar yapraklarının miladi sekizinci asır ya da dokuzuncu asrın başı ile tarihlendirilebilmesi mümkündür.

Kadim mushafların, mushaf literatürüne katkısı müsellemdir. Zira imla literatürünün veri sun(a)madığı bazı yerlerde, kadim mushaflardan bilgi edi-

98 Rezvan, *The Qur'an of Uthman*, 1/65.

nilmesi ve bu bilgilerin mukayeseli olarak incelemeye tabi tutulması günümüzde mushaf araştırmalarının amacını teşkil etmektedir. Bu mushaflardan biri olan Katta Langar yaprakları da imla, kıraat zabt ve 'addü'l-ây (ayet sayısı) gibi mushaf ilimleri açısından kayda değer veriler sunmaktadır. İmla incelemesi göstermiştir ki mushaf imlası kaynaklarında hazif ile yazılmayan -tesbit edebildiğimiz kadarıyla- yüz yirmi kelime, Katta Langar yapraklarında hazif ile yazılmıştır. Bu doğrultuda, Katta Langar yapraklarında uzun fethanın hazifli yazımının tercih edildiği değerlendirilmesinde bulunmak mümkündür. Buna karşın, kaynaklarda bazı istisnalar dışında hazif ile yazıldığı aktarılan bazı kelimeler ise *elifin* isbatı ile yazılmıştır. İmla kaynaklarının hilafına hazifli yazım olgusuna Kahire el-Meşhedü'l-Hüseynî Mushafı'nda da rastlanmaktadır.

Kaynaklarda yazımında birlik olduğu aktarılan "ابن" kelimesinin Katta Langar yapraklarındaki imlasında farklılık göze çarpmaktadır. Nitekim bu kelime kaynakların hilafına olacak şekilde başında vasil hemzesi olmadan resmedilmiştir. Buna karşın vasil hemzesiz bu yazım kadim mushaflardan Kahire el-Meşhedü'l-Hüseynî Mushafı'nda da görülmektedir. Katta Langar yaprakları imla literatüründe *bedel* olarak bilinen yazım özelliği açısından da önemlidir. Kaynaklara göre vâv ile yazılan "الصلوة", "الحياة", "بالغدوة" kelimelerinin bu mushaftaki yazımında bir birlik yoktur. Katta Langar yapraklarında kelimenin son harfi olarak bulunan hemzenin imlasına dair şunları söylemek mümkündür: "أبناء" ve "أبناء" kelimelerinde hemze resim olarak gösterilmemiştir; bu iki kelimedenden birincisi mushaf imlasının hilafına kıyasî (kurallı) imlaya, ikincisi -Osman Mushafları'ndan birine muvafık olmakla- mushaf imlasına uygunluk arz eder. Hemzenin vâv olarak resmedildiği "جزاء" ve "امرؤ" kelimeleri ise -vâvın yanında *elifin* bulunmaması sebebiyle- resmî Osmânî ile kısmî uyum içindedir. Neticede Katta Langar yaprakları resmî Osmanî'ye büyük oranda uyan karma bir imla izlemiştir.

Şehir mushaflarındaki imla farklılıkları incelendiğinde Katta Langar yapraklarının -söz konusu on iki yaprağın- herhangi bir şehrin mushafı ile birebir örtüşmesinden bahsetmek mümkün değildir. Zira Katta Langar yapraklarında farklılık olduğu bilinen kelimelerden dört tanesi bulunmaktadır ve bunlardan bir tanesi de okunabilir durumda değildir. Ne var ki, Tayyar Altıkulaç tarafından yapılan ve mushafın elimize ulaşan bütün yapraklarını kapsayan incelemede on yedi yerde farklılık tespit edilmiş ve bu on yedi yerin tamamının Basra Mushafı ile uyum gösterdiği ortaya konmuştur. Burada şunu ifade etmek gerekir ki, farklılığa konu olan on yedi kelimedenden biri olan Mâide 5/53'deki "يقول" kelimesinin önündeki vâv harfinin sonradan ilave edildiği anlaşılmaktadır. Harfin sonradan ilave edilmesi ise birkaç ihtimali düşündürmektedir. Bunlardan ilki, mushafın gerçekten de Basra Mushafı'ndan istinsah

edildiği, unutulmuş *vâv* harfinin kâtip tarafından ilave edildiği yönündedir. Diğer bir ihtimal ise, en son seyahat ettiği bölgede, o bölgedeki hâkim kıraat doğrultusunda mushafa eklendiğidir.

Katta Langar yapraklarındaki zabt özelliklerine gelince bu yapraklarda benzer harfleri birbirinden ayıran *i'câm* noktaları bulunmaktadır. Ancak bu hususta da bir bütünlükten bahsetmek zordur. Zira harfler için kullanılan noktalar iki formda karşımıza çıkar. Bunlardan biri kalemin ucunun harfin üzerindeki hafif darbesi ile oluşturulmuş çizgi formundaki *i'câm* işaretleridir. Daha düzensiz ve özensiz görünen diğer form ise farklı bir kalem ağzıyla yapıldığı anlaşılan dairesel işaretlerdir. Öyle ki, bazı yerlerde *kaf* (ك) harfi için her iki *i'câm* usulü de karşımıza çıkar. Bu yerlerde *kaf* harfi hem altında tek nokta hem de üstünde iki nokta olmak üzere üç nokta ile gösterilmiştir. Ka-naatimizce bu noktalardan üstte olan iki tanesi sonradan ilave edilmiştir. Sonradan ilavelerin bulunmadığı haliyle, *kaf* harfinin alttan, *fe* harfinin ise üstten noktalandığı *i'câm* uygulaması, Katta Langar yapraklarının kadim mushaf-lardan Kahire el-Meşhedü'l-Hüseyî ve Topkapı Mushafları ile paralellik gösterdiği yerlerdendir. Katta Langar yapraklarında seslendirmeye yönelik *i'râb* işaretlerine ise rastlanmamaktadır ki bu durum kadim mushaflardan Kahire el-Meşhedü'l-Hüseyî ve Taşkent Mushafları'nda da görülmektedir.

Katta Langar yapraklarında tercih edilen kıraatin tespitine gelince kıraat farklılıklarına konu yedi kelime üzerinde yapılan incelemeye göre gerek kelimelerin imlası gerek sonradan konulan zabt işaretleri dikkate alındığında bu yedi kelimenin tamamının örtüştüğü tek kıraatin Basra (Ebû Amr) kıraati olduğu görülmüştür. 'Addü'l-ây (ayet sayısı) ilmi bakımından yapılan inceleme de benzer sonuçlara ulaştırmıştır. Şöyle ki ayet sonları dikkate alındığında Katta Langar yaprakları Basra ve Şam Mushafları ile örtüşmektedir. Ancak bu sonuç imla-kıraat farklılıklarını muhtevi kelimelerle birlikte değerlendirildiğinde Basra Mushafları'na uyum daha ağır basmaktadır. Bununla birlikte doksan yedi yapraktan müteşekkil nüshanın tamamının imla-kıraat hususiyetlerinin titizlikle incelenmesi neticesinde bu konuda daha sağlam verilere ulaşmak mümkün olacaktır.

Katta Langar yaprakları olarak incelemeye konu ettiğimiz mushaf bir vakıf mushaf değildir. Uzun yıllar boyunca, bir tarikat tarafından kutsal emanet olarak muhafaza edilen, sürekli okunan ve hatta üzerinden eğitim-öğretimin yapıldığı bir mushaftır. Hal böyle olunca, her ne kadar Hz. Osman'a nisbet ediliyor olsa dahi, mushafa abidevî bir eser gibi muamele edilmemiştir. Bu durum, mushaf üzerindeki ilaveleri açıklamaktadır. Zira, metin üzerinde özellikle kırmızı *elifler* olarak gördüğümüz işaretler çoğunlukla okuyuşu kolaylaştırmaya yöneliktir. Diğer yandan nüsha üzerindeki tasarrufların mushaf ilimleri açısından net sonuçlara ulaşmayı zorlaştırdığı da bir gerçektir. Netice olarak, Katta Langar yapraklarının Hz. Osman'ın bizzat yazdığını

nüshalardan biri olmayıp bu mushaflardan istinsah edilen sonraki nesil mushaf olduğu savı mushaf ilimleri bağlamında da doğrulanmaktadır.

Kaynakça

- Abbas, Zamyâ' Muhammed. "Devru'r-rehâleti ve'l-müsteşrikine ve'd-diplomasiyyîn fî sirkatî'l-mahtûtât mine'l-vatanî'l-Arabîyy". *el-Mecelletü't-Dirâsâtî't-Târîhiyye ve'l-Hadâriyye* 1/1 (2009), 1-22.
- Altıkulaç, Tayyar. *Günümüze Ulaşan Mesâhif-i Kadîme: İlk Mushaflar Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: IRCICA, 2015.
- Altıkulaç, Tayyar (ed.). *H. Osman'a İzâfe Edilen Mushaf-ı Şerif: Topkapı Sarayı Müzesi Nüshası*. İstanbul: IRCICA, 2007.
- Altıkulaç, Tayyar (ed.). *H. Osman'a Nisbet Edilen Mushaf-ı Şerif: Kahire el-Meşhedü'l-Hüseynî Nüshası*. İstanbul: IRCICA, 2009.
- Arapov, Aleksej V. *Historical Monuments of Uzbekistan*. Tashkent: SMI-ASIA, New edition., 2017.
- Arthur Jeffery - I Mendelsohn. "The Orthography of the Samarqand Qur'an Codex". *Journal of the American Oriental Society* 62/2 (Eylül 1942), 175-195.
- Babajanov, Bakhtiyar. "Epigraficheskie pamiatniki musul'man-skikh mazarıv kak istochnik po istorii Sufizma (na primere mazarov Astana-Ata i Katta Kangar) [Tasavvuf Tarihine Bir Kaynak Olarak Müslüman Mezarlarının Epigrafik Anıtları (Astana-Ata ve Katta Kangar Mezarları Örneğinde)]". *Iz istorii Sufizma: istochniki i sotsial'naia praktika*, 89-97.
- Binbîn, Ahmed Şevkî - Tûbî, Mustafa. *Mu'cemu mustalahâtî'l-mahtûtî'l-Arabî (Kâmûs Kodikoloji)*. Marakeş: el-Hazânetü'l-Hasaniyyetu'r-Ribât, 3. Basım, 2005.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *el-Muhkem fî 'ilm-i naktî'l-mesâhif*. thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed. Dımaşk: Dâru'l-Gavsânî li'd-Dirâsâtî'l-Kur'âniyye, 1438/2017.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *el-Muknî' fî ma'rifeti mersûmi mesâhifi ehli'l-emsâr*. thk. Hâtîm Sâlih ed-Dâmin. Beyrut: Dâru'l Beşâiri'l-İslâmiyye, 1432/2011.
- Demirbilek, Mîne. "Özbekistan'da Bulunan Yazma Eser Kütüphaneleri Üzerine Bazı Notlar". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 63/2 (2022), 1075-1089. <https://doi.org/10.33227>
- Déroche, François. "Note sur les fragments coraniques anciens de Katta Langar (Ouzbékistan)". *Cahiers d'Asie centrale 7: Patrimoine manuscrit et vie intellectuelle de l'Asie centrale islamique*. ed. Aşirbek Müminov. 65-73. Aix-en-Provence: Éd. ÉDISUD, 1999.
- Déroche, François. *The Abbasid Tradition: Qur'ans of the 8th to the 10th Centuries AD*. ed. Julian Raby. New York: The Nour Foundation, Azimuth Editions, Oxford University Press, 1992.
- Erkinov, Aftandil. "Les manuscrits du Khamsa de 'Ali Shir Nawa'i et la vie culturelle du khanat de Boukhara sous les Mangits". *Cahiers d'Asie Centrale* 5-6 (1998), 170-180.
- Hamed, Gânim Kaddûrî. *Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm beyne'l-mesâdir ve'l-mesâhif: Dirâse tatbikiyye fî mesâhife mahtuta*. Riyad: Merkezü Tefsir li'd-Dirâsâtî'l-Kur'âniyye, 1439/2018.
- Hafîb, Abdullatîf. *Mu'cemu'l-Kırâât*. Dımaşk: Dâru Sa'diddîn, 1422/2002.

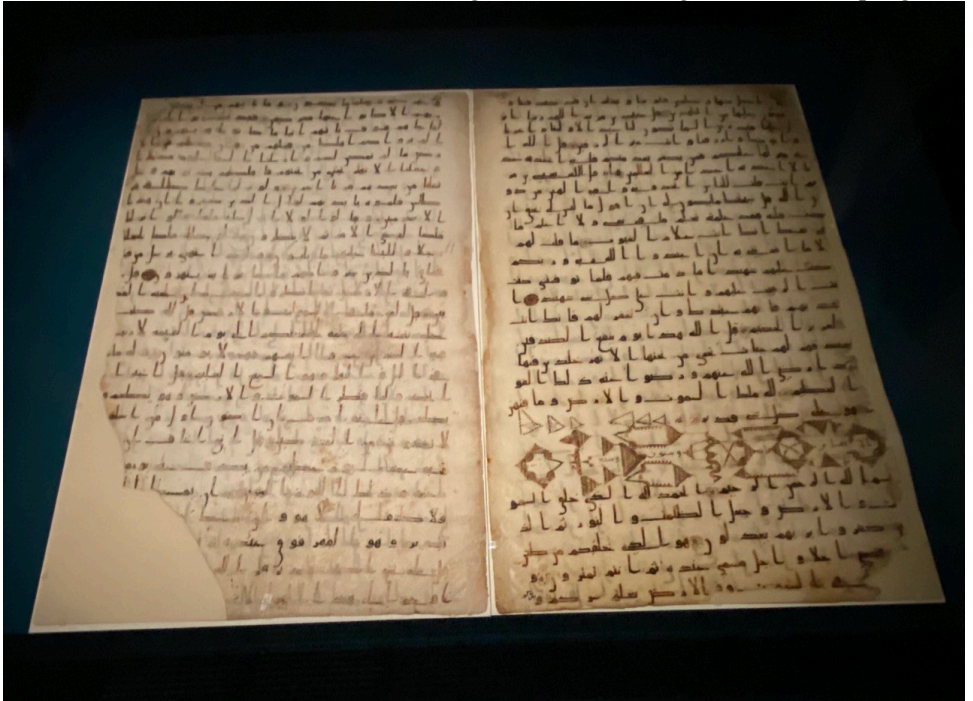
- Himyerî, Beşîr Hasan. *Mu'cemu'r-resmî'l-'Osmâni*. 7 Cilt. Riyad: Merkezü Tefsir li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 1436-2015.
- Ikramov, Saidrahmat Saidahmatovich. "O'zbekiston Musulmonlari İdorasi Kutubxonasida Saqlanayotgan Qo'lyozma Va Toshbosma Asarlar [Özbekistan Müslümanları İdaresi Kütüphanesi'nde Saklanan El Yazması ve Taş Baskısı Eserler]". *Proceedings of the International Workshop: Manuscript Funds of Uzbekistan: Preservation, Cataloguing and Personnel Training, June 2019, Samarkand*. ed. Halit Eren - Shovosil Ziyodov. 107-111. Sources and Studies on the History of Islamic Civilisation Series, no. 46. Istanbul: IRCICA, 2020.
- Islamic Awareness. "The 'Qur'ân of 'Uthmân' At St. Petersburg (Russia), Katta Langar, Bukhârâ And Tashkent (Uzbekistan), From 2nd Century Hijra". Erişim 26 Ocak 2023. <https://www.islamic-awareness.org/quran/text/mss/peters.html>
- İbnü'l-Cezerî, Şemsuddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*. thk. Ali Muhammed ed-Dabba'. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. basım, ts.
- İbn Ebî Dâvûd, Ebû Bekir Abdullah b. Süleyman. *Kitâbu'l-Mesâhif*. thk. Muhibbiddîn Abdussübhân Vâiz. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- İbn Necâh, Ebû Dâvûd Süleyman. *Muhtasarü't-tebyîn li-hicâi't-tenzîl*. thk. Ahmed b. Ahmed b. Muammer Şirşâl. Medine: Mücemme'u'l-Melik Fehd li-Tiba'ati'l-Mushafi's-Şerîf, 1423/2002.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer. *Kitâbu ahbâri'l-Medîneti'l-Nebevî*. thk. Abdullah b. Muhammed ed-Duveys. 4 Cilt. b.y.: Dâru'l-'Aliyyân, ts.
- Kâdî, Abdülfettâh b. Abdilğani. *el-Ferâidu'l-hisân fi addi âyi'l-Kurân*. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1404/1983-1984.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbas Ahmed. *Subhu'l-a'sâ fi kitâbeti'l-inşâ*. 14 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1340/1922.
- Klimoviç, Lusiyân İppolitoviç. *Kuran Turalı Kitap*. çev. Ornbay Oralbekof. Almatı: Kazakistan Baspası, 1990.
- Kratçkovsky, Ignatij Julianovic. *Among Arabic Manuscripts: Memories of Libraries and Men*. çev. Tatiana Minorsky. Leiden: E. J. Brill, 1953.
- Masson, Michail Evgenievich. "Katta Liangar v oblasti srednevekovogo Keshu [Ortaçağ Keş Bölgesinde Latta Langar]". *Arkheologiya Sredney Azii (Taşkent Devlet Üniversitesi)* 7 (1966), 66-105.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Kur'an'ın Metin Yapısı*. Ankara: Otto, 2. Basım, 2015.
- Muhammedcanova, Abdullah. "Özbekistan (Tarih)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/111-113. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Muminov, Ashirbek. "Fonds nationaux et collections privees de manuscrits en ecriture arabe de l'Ouzbekistan". *Cahiers d'Asie Centrale* 7 (1999), 17-38.
- Rezvan, Efim. "New folios from 'Uthmânic Qur'ân' I: (Library of Administration for Muslim Affairs of the Republic of Uzbekistan)". *Manuscripta Orientalia* 10/1 (Mart 2004).
- Rezvan, Efim. "On the Dating of an 'Uthmanic Qur'an' from St. Petersburg". *Manuscripta Orientalia* 6/3 (Eylül 2000), 19-22.
- Rezvan, Efim. "The Qur'an and Its World: VI. Emergence of the Canon: the Struggle for Uniformity". *Manuscripta Orientalia* 4/2 (1998), 13-54.

- Rezvan, Efim. *The Qur'an of Uthman (St. Petersburg, Katta-Langar, Bukhara, Tashkent)*. St. Petersburg: Russian Academy of Sciences, 2004.
- Rezvan, Efim. *The Qur'an and Its World: Manuscripta Orientalia*. St. Petersburg: Kunst-kamera Muzej Antropologii i Etnografii Im. Petra Velikogo Rossijskoj Akademii Nauk, 2012.
- Rezvan, Efim. "Yet Another "Uthmanic Qur'an" (on the History of Manuscript E20 from the St. Petersburg Branch of the Institute of Oriental Studies)". *Manuscripta Orientalia* 6/1 (Mart 2000), 49-68.
- Samarov, Fakhridin. "Kashkadaryo Vohasidagi 'Katta Langar Ota' Majmuasi Tarixini Bilasizmi? [Kaşkaderya Vahasındaki 'Katta Langar Ata' Külliyesinin Tarixini Biliyor Musunuz?]" . *Ütmishga Nazar (Journal of Look to The Past)* 1 (2022), 199-205.
- Tosun, Necdet. "Orta Asya'da Tasavvuf". *Orta Asya'da İslam: Temsilden Fobiye*. ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı. Ankara-Türkistan: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2012.
- Uzbek Travel. "Katta Langar". Erişim 29 Ocak 2023. <https://uzbek-travel.com/about-uzbekistan/monuments/katta-langar/>
- Vahidov, Shodmon. "The History of the 'Ishqiyya Brotherhood's Sacred Relics. II: the Katta Langar Qu'rans (New Fragments)". *Manuscripta Orientalia* 8/3 (Eylül 2002), 34-41.
- Yıldırım, Seyfi - Egamberdiyev, Mirzahan. "Türkistan'ın İşgali ve Sovyetleştirilmesi Sürecinde Ermeniler ve Bölgede Yaptıkları Katliamlar". *Bellekten* 85/302 (Nisan 2021), 227-277.
- İbrahimova, Diloram. *O'zbekiston: Katta Langar – Kadim Kur'on İzidan [Özbekistan: Katta Langar - Kadim Kuran'ın İzinde]* (Film, 2019). <https://www.youtube.com/watch?v=ILbMLDToZF0>
- Zemahşerî, Mahmud b. Muhammed. *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vîl*, thk. Halîl Me'mûn Şeyhâ (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1430/2009).

Ek 1: Katta Langar Yapraklarında Hazifle Yazılan Kelimeler ile Resm (imla) Mukayesesi

Sure	Ayet Resm	K.Langar	Sure	Ayet	Resm	K.Langar	Sure	Ayet	Resm	K.Langar
Nisâ	137	أَرْدَانُوا	Mâide	41	مُؤْمِنِيهِمْ	Mâide	114	مُؤْمِنِيهِمْ	میدة	میدة
Nisâ	140	جَمِيعٌ	Mâide	41	عَذَابٌ	Mâide	116	قُلْ	قل	قل
Nisâ	142	كَمَلَى	Mâide	44	وَالْأَحْبَرُ	Mâide	119	قُلْ	قل	قل
Nisâ	142	يُرَاغِبُونَ	Mâide	45	كُفْرًا	Enâm	6	مُنذَرُوا	مندررا	مندررا
Nisâ	147	يَسْتَكْبِرُونَ	Mâide	48	وَمُهَلِّجًا	Enâm	6	وَأَنْتَلِّجًا	وانشدا	وانشدا
Nisâ	161	عَدَابًا	Mâide	58	لَدَيْكُمْ	Enâm	7	فُرْطَلِيهِ	فرطس	فرطس
Nisâ	163	وَالْأَسْفَاطِ	Mâide	60	مَكَا	Enâm	13	وَأَنْتَهَارَ	والهير	والهير
Nisâ	172	عَيْتَلِيهِ	Mâide	62	كَلْبًا	Enâm	14	فَلَيْطَرُ	فلطر	فلطر
Nisâ	176	كَتَبْنَا	Mâide	63	وَالْأَحْمَرُ	Enâm	17	كَتُوبًا	كتوبف	كتوبف
Nisâ	176	كَتَبْنَا	Mâide	64	مُبْسُوطَاتٍ	Enâm	19	أَلْقُرَانًا	القرن	القرن
Nisâ	176	رَجَالًا	Mâide	64	فَسَادًا	Enâm	30	قُلْ	قل	قل
Mâide	2	الْحَرَامَ	Mâide	66	أَقْرَابًا	Enâm	31	قُلُوا	قوا	قوا
Mâide	2	الْحَرَامَ	Mâide	67	رَسَلْتَهُ	Enâm	35	إِنزَاجَهُمْ	اعرضهم	اعرضهم
Mâide	2	فَمَسَطُوا	Mâide	73	عَذَابٌ	Enâm	37	قُلُوبٌ	قدر	قدر
Mâide	2	الْحَرَامَ	Mâide	73	ثَلَاثَ	Enâm	38	يَجْنَحِيهِ	بجحيه	بجحيه
Mâide	2	وَتَحَاتُّوا	Mâide	75	يَلْكُنُونَ	Enâm	40	عَنْكَ	عنب	عنب
Mâide	2	تَحَاتُّوا	Mâide	89	يُؤَاخِذُكُمْ	Enâm	45	نَابِرٌ	دير	دير
Mâide	3	مُتَجَافِي	Mâide	89	يُؤَاخِذُكُمْ	Enâm	47	عَنْكَ	عنب	عنب
Mâide	4	الْجَوْرِحَ	Mâide	89	إِطْعَامًا	Enâm	49	أَلْفَنَابِ	العنب	العنب
Mâide	5	وَطَعْمًا	Mâide	89	فَمَسِيحًا	Enâm	59	مَقْلُوحًا	مفتح	مفتح
Mâide	5	أَخْدَانِ	Mâide	93	جُنْحًا	Enâm	60	يَأْتِيهِمْ	بالهير	بالهير
Mâide	6	الْمَرْفَاقِ	Mâide	94	وَرِمَحًا	Enâm	61	أَلْقَابُ	النهر	النهر
Mâide	6	الغَيْطِ	Mâide	94	عَذَابٌ	Enâm	65	الْقَدَرُ	القدر	القدر
Mâide	7	وَتَتَكَّمُونَ	Mâide	95	طَعْمًا	Enâm	65	عَدَابًا	عذبا	عذبا
Mâide	13	خَائِبَةً	Mâide	95	صِيْمًا	Enâm	70	شَرِبَ	شرب	شرب
Mâide	14	الْعَنَابِ	Mâide	95	وَطَعْمًا	Enâm	70	وَعَنْكَ	وعنب	وعنب
Mâide	21	لُدْبَارِكُمْ	Mâide	96	وَاللَّسِيرَةَ	Enâm	71	أَعْيَابًا	اعيبا	اعيبا
Mâide	22	جَبْرِينَ	Mâide	97	الْحَرَامَ	Enâm	71	خَيْرَانَ	حيرن	حيرن
Mâide	23	رَجُلًا	Mâide	101	الْقُرْآنَ	Enâm	74	قُلْ	قل	قل
Mâide	25	قُلْ	Mâide	104	قُلُوا	Enâm	74	أَسْمَاءًا	اسمنا	اسمنا
Mâide	27	قُرْبَانًا	Mâide	106	عَاخِرَانَ	Enâm	76	قُلْ	قل	قل
Mâide	28	بِيسَطٍ	Mâide	106	فِيضِمَانًا	Enâm	76	قُلْ	قل	قل
Mâide	31	عَرَابًا	Mâide	107	فَأَخْرَجْنَا	Enâm	77	بَارِعًا	برعا	برعا
Mâide	31	الْعَرَابِ	Mâide	107	يَقُومُونَ	Enâm	77	قُلْ	قل	قل
Mâide	32	أَخْيَابًا	Mâide	107	مَقَامَهُنَّ	Enâm	77	قُلْ	قل	قل
Mâide	33	يُخْرِجُونَ	Mâide	107	فِيضِمَانًا	Enâm	77	الْمَحَالِّينَ	الحاليين	الحاليين
Mâide	33	فَسَادًا	Mâide	108	يَخْفُوا	Enâm	78	بَارِعَةً	برعة	برعة
Mâide	36	عَنْكَ	Mâide	110	قُلْ	Enâm	78	قُلْ	قل	قل
Mâide	37	عَنْكَ	Mâide	112	قُلْ	Enâm	78	قُلْ	قل	قل
Mâide	38	وَالسَّارِقِ	Mâide	112	قُلْ	Enâm	80	قُلْ	قل	قل

Ek 2: Paris'teki Louvre Müzesi'nde Sergilenen Katta Langar Mushafı Yaprağı

Erken Döneme Tarihlenen Katta Langar Mushafı'nın Mushaf İlimleri Bakımından İncelenmesi

Şeyma Genan

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tefsir Ana Bilim Dalı
seymagenan@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6135-1045>

Betül Genan

İstanbul Medeniyet Üni.
İslami İlimler Fakültesi
Kıraat İlmi Ana Bilim Dalı
betulgenan@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6780-4332>

Elif Behnan Bozdoğan

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Tefsir Ana Bilim Dalı
elifbehnan@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7759-6485>

Nevrin Nur Aslan

Kocaeli Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Kur'an-ı Kerim Okuma ve
Kıraat İlmi Ana Bilim Dalı
nevrinnuraslan@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2406-3594>

Makale Bilgi Formu

Yazarların Katkıları

Şeyma Genan %25, Betül Genan %25, Elif Behnan Bozdoğan %25 ve Nevrin Nur Aslan %25 olmak üzere makaleye yazarlar eşit katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazarlar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Destek/Destekleyen Kuruluşlar

Bu araştırma için herhangi bir kamu kuruluşundan, kâr amacı gütmeyen veya özel sektörlerden hibe alınmamıştır.

Etik Onay ve Katılımcı Rızası

"Erken Döneme Tarihlenen Katta Langar Mushafı'nın Mushaf İlimleri Bakımından İncelenmesi" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel etik ve alıntı kurallarına uyulmuş olup toplanan veriler üzerinde hiçbir tahrifat yapılmamıştır. Herhangi bir etik ihlale karşılaşılmaması durumunda *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*'nin yükümlülüğü olmayıp tüm sorumluluk yazarlara aittir.